

HELIKON

IRODALMI FOLYÓIRAT

MEGJELENIK KÉTSZER EGY HÓNAPBAN KOLOZSVÁRON
X. ÉVFOLYAM 1999. 9. (287.) SZAM — MAJUS 10.

ára 1500 lej

Etienne Hajdu szobra

- A 70 éves Kányádi Sándort köszönti
Fodor Sándor és Lászlóffy Aladár
- Balázs Imre József tanulmánya
- Sz. Márton Ibolya: Mit rejt *A rózsza neve...*
- Bogdán László: Átiratok múzeuma
- SERÉNY MÚMIA

SZÁSZ JÁNOS

A világ így megyen

A századvégi háború

Európában egy századon belül ez a hetedik háború: két világháború, három Balkán-háború, a hidegháború, s most a NATO-jugoszláv háború, amelynek csak az elejét ismerjük, lehet, hogy békét csak a jövő században-évezredben kötnek a felek. (Okkal véli egy angol történész, hogy a huszadik század a háborúk százada.) Európaiak-amerikaiak még háborúztak ebben a században más földrészekben is: a franciák Algériában és Indokínában, az amerikaiak Vietnamban, Szomáliában, Irakban, a törökök Cipruson, a görögök Törökországban, az akkor még szovjetek Afganisztánban, ENSZ-csapatok Boszniában. A veszteségek számát nem tudni pontosan, a mérleget a következő század vonja meg. Nem megnyugtató, hogy az emberiség gyorsabban szaporodik, mint amennyi fiát háborúba küldi elpusztulni. Minden világvallás békét hirdet, de minden világvalás kevés volt ahhoz, hogy a háborús gyújtogatók kezét lefogja, ám világi mozgalom sem akadt, melynek sikerült volna győzni a háborús erők fölött. Sajnos, jellemző, a NATO békét akar — etnikai békét Jugoszláviában —, de bombákat vet azok földre, akiket meg akar védeni. Ez is jellemző a háborúk századára. Egy biztos: a huszadik században a háború a világtörténelem mozgásformája volt. De ne legyünk benne olyan biztosak, hogy 2001-től tova mindez csodaszerűen megszűnik, a háború lehetősége az emberi természetből (is) sarjad függetlenül attól, hogy a modernkori — s íme, posztmodernkori — háborúk érdekszférák meghódításáért folytak.

Clinton elnök világosan megmondta, hogy az Egyesült Államoknak életbevágó kérdése az európai piac. Magyarán, Európa Amerika létfontosságú érdekszférája. S jóllehet ez előfeltételezésből

logikusan következik Európa békéjének biztosítása — ami minden európainak, sőt nem-európainak érdeke — a bombával a békéért küzdő katonai beavatkozás a történelem fintora. Palmerston múlt századi angol külügyminiszter: "Angliának nincsenek ellenségei, nincsenek barátai, csak érdekei vannak." Anglia mint nagyhatalom azóta eltűnt a térképről, helyét az USA vette át, mely ugyancsak meghallotta Palmerston üzenetét. Valóban a legszigorúbb érdekpolitikai megfontolások alapján avatkozott be Amerika (olykor a NATO keretein kívül) Panamában, Szomáliában, előbbiben lényegében a Közel-Kelet kőolajmezőinek ellenőrzését megőrzendő, utóbbi — különös — esetben a kábszer-csempész elnököt kiakolbóltandó. Hát persze, a panamai elnök zsarnok és piszkoskezü kábszerüzér volt, Szomáliában kölcsönösen mészárolták egymást a törzsek, Szaddam Husszein pedig lelépte Kuwaitot. De ha Szomália nem lenne "Afrika orra", fontos stratégiai övezet az olajutak mentén, rá se rántott volna az amerikai tengerészgyalogság. Ha Iraknak nem lenne kőolaja, dehogyis dobták volna be (a NATO színeiben) a naprakész technikájú fegyverezéssel. Mint ahogy esze ágába se jutott senkinek szétválasztani a hadfeleket — köztük védekező kisebbségeket — Namíbiában, Nigériában vagy Ruanda-Burundiban. A jelek szerint az Egyesült Államoknak (következésképpen az Atlanti Szövetségnek) nem volt érdeke a kurd kérdés rendezése Törökországban, vagy a tutszik és hutuk háborújának megállítása. Egyedüli nagyhatalomként maradván a páston, Amerika a világ csendőre lett — sokszor valóban a csend őre —, de sajnos szórakozott csendőre, aki elég gyakran megfe-

>>>>> folytatás a 17. oldalon

OLVASÓINK
FIGYELMÉBE!

A postai lapterjesztő nyilvántartásában a HELIKON katalógus-száma 3012
Folyóiratunkra a szerkesztőségben is elő lehet fizetni 10 és 14 óra között
Kolozsvári előfizetőinknek díjtalanul kézbesítjük a HELIKON-t

SZÓCS ISTVÁN Az ÚGYNEVEZETT mindennapok ÚGY IS NEVEZETT esztétikája ÚGYNEVEZETT zsumnalisztikai megközelítésben

Különösen a hatvanas években kapott lábra (inkább a jelszó, mint a törekvés): ne csak a középületek monumentális falfestményein találkozunk a szépséggel; ne csak a tárlatok táblaképein; a szépség vegye körül mindennapjainkat; főleg az iparművészet az, amelyik ezért sokat tehetne! Sohse felejttem el, volt egy különben kiváló főiskolai tanárnője ennek az utóbbi műfajnak (?), aki szerint igenis, az iparművészeknek nemcsak dísz tárgyak, nemes porcelán, bronz és tölgyfa tálak, vázák, csillárok, állványok, valamint selyem és gyapjú falikárpitok megtervezésében kell kibontakoztatniuk alkotó képzeletüket, hanem a közönséges használati tárgyakon is érvényesítsenek művészi mélységeket; így például a konyhában *komplettgarnitúrákat* kell tervezniük, bezárólag a konyharuháig (ma sem tudom, hogy szalvétákat, vagy mosogató rongyokat értettek ezalatt).

Az ipari formatervezés eszméje bevonult az egyszerűbb művészek rétegei közé is; emlékszem egy nagyon rokonszenves fiatalemberre, aki művészi diplomamunka gyanánt, hatéves felsőfokú művészeti képzése összefoglalójaként, egy bakancsot tervezett; a sarkában egy rugós áramfejlesztőt helyezett el, és ez minden lépésnél termelt elegendő áramot a bakancs fűtéséhez; — mi lett vele? bakancsával? koncepcióival, művészetével? Nem tudom — lehet, úrkutatók, magashegyi és sarki különítményes egységek felszerelését gyártó vállalatok karolták fel az ötletet, ha őt nem is.

Kiváló műtörténész és szavalóművész kollégánk, B. Z. is egyre szervezte e tárgyban cikksorozatait; főleg az Utunkban; és szó esett a továbbiakban a mindennapi élet szépség-problematikájáról a felsőfokú pártoktatásban is, amikoriban az ÉLETMINŐSÉG fogalma is forgalomba került.

Volt azonban egy-két súlyos probléma a mindennapok esztétikája körül, amelyet ideológiai nehézségek miatt sem lehetett megfogalmazni és kimondani. (Ma már meg lehet és ki lehet, de haszontalanul; mert senkit sem érdekel; illetve hakit igen, annak nincs lehetősége belenyúlni a világ sodrásába.)

Az egyik az, hogy ez a mozgalom még a XIX. század derekán indult, Angliában a preraffaeliták körében (Ruskin, Morris stb.), és célja az volt, hogy az ipari tömegtermelés sablonos dömpingári helyett egyedi kézműipari termékekkel rendezhesse be az ember, a nem gazdag ember is, otthonát.

Az akció szelleme tehát nagyipar-ellenes volt, tömegtermelés-el-

lenes, azonban a nagyipar, a tömegtermelés a szocializmusban még érinthetetlen tabu volt, mint a kapitalizmusban. (Németh László: a kapitalizmus ellentmondásait a szocializmus a szélsőségig fokozza, megoldásuk helyett.)

A másik az ÚGYNEVEZETT tömegítés és az ÚGYNEVEZETT jóízűség, másképpen fogalmazva: a plebejusi ízlés és a művelt polgárok ízlése között az utóbbi évszázadokban egyre szélesebben szélesedő szakadék.

Két olyan probléma, amely ma is áll, mint harminc-negyven éve; akkor nem lehetett, legfennebb fél-szájjal, homályosan beszélni róla; ma lehet, de nem beszélünk. Lehet, belefáradtunk.

Különösen, hogy a kérdés nemcsak művészeti, nemcsak esztétikai, hanem politikai is, és a demokrácia *mibenléti lényegét* illeti. És fontos tudni, az arcvonalak sokkal inkább összekeveredtek, az esztétikában is, a politikában is, mint ahogy sokan képzelik.

Például ott volt az úgynevezett proletkultus jelenség — nem a mozgalmiszerű, mert azt egy idő után a szovjet párt is kiüldözte sorából —, hanem a valóságos; ami szerkesztőségekben, műtermekben naponta felmerült: *mikellamunkásokoztállynak és nemezkellamunkásokoztállynak!*

Nagy tévedés azt hinni, hogy a magasabb kultúra ellen indított támadások elkövetői munkások voltak. Néhány szörnyen nevetséges példát tudok hirtelenjében felhozni. Működött valaha sajtónk vezetésében és irányításában egy valóban nagyon kedves *"burzsoá irodák"*. Talán éppen azért, mert olyan kedves, jámbor volt, a városi, megyei vagy tartományi pártszervek vezetőségeiből hamar kikopott s maradt a csupasz kultúrával; hol főszerkesztő, hol helyettes, hol csak egyetemi tanár volt, mert hiányzott belőle a *harcosság*, a kombattivitás. Ő például, irodalmi főszerkesztőként, nagyon sajátos módon cenzúrázott: ha valami nagyon teteszt neki, nem adta le, azaz nem jelentette meg. Ugyanis tudta magáról, hogy az ő ízlése kifejezetten polgári. Ha valami neki jónak tűnt, az nem lehet jó egy proletár szemében, vagy számára. Avagy ott volt a képzőművészet ideológiai irányítása. Egy-egy fontos művészeti központban ez nemcsak a kiállítások zsűrizésénél érvényesült, hanem szervezett *műterem-látogatások* keretében, mint vándor-inkvizíció működött. Az irányító bizottságok tagjai mind tehetséges, kiválóan képzett, rangos művészek voltak (és mindamellett, hogy a dilettantizmus és kontárság ellen is itt-ott

felléptek), olyan korlátolt, bigott utasításokat adtak művész-kollégáknak, hogy az bizony egy proliembernek sohse jutott volna eszébe.

A valódi proletár-sorból kikerült aktivisták egészen másképp viselkedtek. Egy kiváló festőismerősem egy nagyon-nagyon vidéki megyeszékhelyen válaszolt egy alkalommal kérdésemre, hogy milyen a viszonya a helybeli párt-aktívával. Jó, mondta, de csak titokban. Néha éjjelente beállítanak egy-egy üveg jobbfele itallal, felköltik és kéri, hogy *aktokat* mutogasson nekik. Aztán nyugtatgatják: ne törődjék azzal, amit a kritika és a bukaresti lapok írnak; csak egyre vigyázzon, nehogy vitakozzék velük; mondja mindég, hogy úgy van, úgy van, és akkor a művész elvtárs mindég jól meglesz itt nálunk, és azt fest, amit akar. Aprópó, kérdezte a festő, nem akarok én is aktokat nézni?

Nem tudom hányadszor, de most is Móra Ferenc nevezetes esetét kell idéznem a magyarországi első proletárdiktatúra idejéből. Egy szép nap beállt hozzá a szegedi múzeumba néhány földmunkás: Azért jöttünk, igazgató úr, mert a proletárdiktatúra úgy határozott, hogy ebben az épületben lesz a direktórium székhelye, és tessék nekünk átadni a termeket! ...Én szívesen átadnám, felelte Móra, de ez a helyiség nem alkalmas maguknak; mert nézzék csak, mi van oda kiírva: tilos a dohányzás! ...Hát igen, sajnos, mormolták a kubikusok, valóban, és elszontyolodva távoztak.

Máskor még kifejezettebbé válhatott az ellentmondás műveltség és demokrácia között; egyszer én is kénytelen voltam a "rossz oldalra" állni. Egy Nagyszamos-menti városban egy személy olyan házat épített magának, hogy azt tetőtől talapzatig tarka, sokszínű csempék borították. Talán egy-egy megcsodált szecessziós palota, talán a Radnai-hágó táji színes zsindeellyel borított faépületek hatására; talán mindkettőjére? A helybeli úgynevezett értelmiség felzúdult: Tönkreteszi a városképet! Micsoda ízléstelenség! Lángoló tiltakozások jelentek meg a sajtóban. (Az épület egyébként nem a Főtéren és nem más reprezentatív útvonalon, ha-

nem eléggé mellékutcában állott, és valóban észbontóan tarkabarka volt.)

Úgy éreztem, kénytelen vagyok megvédeni: szerintem egy szürke, jellegtelen mellékutcában az embernek joga van olyan vad külsejű házat építeni, amilyent csak tud; ebbe beleszólni nem lehet. S különben is, a házgyári panell-épületek cementfalanszterei nem rontják-e a városképet? A vitát mindenesetre két golyóváltás után lefűjték; mi lett azzal a házzal, nem tudom, de én ma is a szabadság (bár nevetségessé külsejű) — előfutáraként üdvözlöm emlékeim között.

Mondhatná valaki: na, most megkaptam az esztétikai szabadságot... nézzek körül kirakatokban, hirdetésekben, játékszettekben, rövidáru-boltokban, egyáltalán mindenütt: a lelketlen, tarka-barka *göngyölegek* áradatán. Nos, ez nem az; ez — nagyiparilag, tömegesen előállított bőví, kacat, talmiság. Nyomasztó, mindent elsöprő, monopol-helyzetével visszaélő neomerkantilista giccs. Ehhez képest egy kis egyéni, saját, házi készítésű giccs igazán üdítő; és milyen fura: most is a *szabadság lehe* fuvall elő belőle.

Amit az úgynevezett tömeg nyakába varrnak, azért az úgynevezett felelősséget nem a tömeg viseli; hanem az úgynevezett manipulátorok.

Jó volna, szép volna, ha a mindennapok esztétikája iránt ez a tegnapi szenvedélyes érdeklődés újra feltámadna; mert az a legmeglepőbb, hogy ma a bővík tengerén — gyakraiban, mint régen — keletkeznek szép épületek is. A magánvillák, a banképületek, sőt még a templomok között is. (Nem a cinezűst pléhvel borított habcsók-tornyocskára gondolok!)

Honnét esok ÚGYNEVEZETT? Annak idején, a szocializmus építésének legelső szakaszában megkövetelt *harcos, pártos* kifejezőmód egyik remek műfogása: az úgynevezett szóval mindentől el lehetett határolódni. Az "ottani" úgynevezett munkásszervezetektől, az úgynevezett szociális gondoskodástól, a burzsoázia úgynevezett esztétikájától... e szó lehetővé tette, hogy sok körülményesebb magyarázkodást megtakarítsunk. Valamikor kilencszázötven körül, emlékszem egy nagyon kedves egyetemista kollégánk, H. L. (apja kisüzeme miatt kaderszempontról ugyancsak harcossan kellett fogalmaznia), politikai tájékoztatást tartott a karon, és az úgynevezett *amerikai szakszervezetek* vezetőiről beszélve, így fogalmazott: És akkor, egy úgynevezett *Henderson* — majd az arcokon ettől hirtelen felvillanó érdeklődés hatására így folytatta: és valóban, úgy is nevezték!...

Ezért mondom, hogy volt valaha egy úgynevezett esztétikai közérdeklődés, és valóban — az is volt. Korunkban pedig létezik egy úgynevezett göngyöleg-esztétika (*ambalázs esztétika*, ahogy a műveltebb székely mondja), és ebből ki kellene bontanunk az úgynevezett újmerkantilizmus saját arcvonásait.

KÁNYÁDI SÁNDOR 70 ÉVES

Köszöntő sorok

Magamon tapasztaltam: hetven-
éves korára divatba jön az ember
hosszabb-rövidebb időre.

Kányádi Sándor kivétel. Ő — Is-
tennek hála — már évtizedek óta
"divatban" van. Pontosabban: tö-
retlenül népszerű. Mert sznobék
köreiben — sohase volt "divatos".
A versrajongók azonban évtizedek
óta várják, hogy olvashassák —
hogy hangját hallják. Itthon, a leg-
kisebb faluban és szerte a nagyvilá-
gon ahol még magyarul (is) ol-
vasnak-beszélnek, ahol egyáltalán,
szeretik a verset. És ő szívesen
megy-repül-utazik Észak- és Dél-
Amerikától Olaszországban élő ro-
konnepeinkig mindenfelé. Mon-
dom: a legkisebb erdélyi, sőt ma-
gyarországi faluba is. Azt hiszem,
még csak Tüzföldön nem járt (és
talán Ausztráliában?) — bár szinte
biztos, hogy oda is elvárják.

Megy, megjelenik — és mondja A
VERSET. Azt, amit egyik kis olvasó-
ja szerint "Mondani kell". Nemcsak
a sajátját. Első nagyobb külföldi útján
— 1967-ben — Bécsben a romániai
magyar költészetéről, itthoni költő-
társairól tartott előadást, és megható
volt hallani (közös) találkozóinkon,
amint pillanatok alatt betanította a
Napsugár-olvasóknak Horváth Im-
re kétsoros *Balladá*-ját. És írja, nem
túlságosan sűrűn, de folyamatosan
írja A VERSET. Írta a legnehezebb
időkben a kisgyerekekhez szóló lap
háttoldalára azokat a kedvesen csen-
gő, de súlyosakat mondó verseit,
amelyekről két évvel ezelőtt egy ta-
nítónő a Hargita-fürdőn azt mondta,
hogy neki és kollégáinak többe-
jelentettek a mindennapi kenyérnél.

Megszenvetett és megérdemelt
népszerűség a Kányádié, amit nem
harsány magamutogatásnak, nem-
zedéktársai túlhalt kultuszának

— hanem tehetsége mellett, igé-
nyességének, kitartó munkaszerete-
tének köszönhet. Nem tartozik az
egyfolytában író, "grafomán" toll-
forgatók közé, aránylag ritkán szü-
letik meg egy-egy újabb verse-cik-
lusa, hetekig "elpiszmogott" egy Ril-
ke-, Hölderlin-, Arghezi- vagy Ioan
Alexandru-vers fordításával, egy
jiddis-dalocska, vagy szász népbal-
lada tolmácsolásával. Mert, ha úgy
tetszik, két életműve is van: egy költő-
i és egy műfordítói. Műfordító-
ként a jó vers szeretete mellett az a
szándék is vezeti, hogy közelebb
hozza hozzánk más népek lelkét-
költészetét. "Hídverő"-nek mondja
magát, amikor nem utolsó sorban a
román költészet tolmácsolásával a
két kultúra és ezen keresztül a két —
történelem által egymás mellé so-
dort — nép közötti hidat építi, ami-
ben kiváló elődök és kortársak
munkáját folytatja...

Mit mondhatnék még Rólad, Sán-
dor — hetvenedik születésnapodon?

Nem dicsérhetnék úgy, hogy az
már megengedhetetlen túlzássá vál-
jék, aligha mondhatnék rólad olyan
szépet-jót, ami ne lenne igaz. Ha —
pusztán, hogy élénkítsem egyhan-
gúvá szürkülő méltatásomat —
eszembe jutna, hogy néha (csak szó-
ban-írásban nem) igencsak beszédes
vagy, rögtön arra is kell gondolnom,
hogy nemcsak beszélsz: *mondasz* is
mindig valamit.

Barátságunk immár közel ötven-
éves.

Elmondhatjuk — mindennek túl
vagyunk a nehezén. Akár a jó házas-
ságnak, ennek a barátságnak is vol-
tak zökkenői, de ami számomra a
legfontosabb: tudom, hogy egymás
tisztességét sohase kellett megkérdő-
jeleznünk, nem is tettük. Mert a
tehetség (kinek mennyi adatott) —
nem a mi érdemünk. Emberi tisztes-
ségünket azonban évtizedek során
formáljuk — magunk. Költőként —
hiszen tudod: évtizedek óta ked-
venc kortárs költőim voltál és ma-
radtál.

Most, amikor a 70-ik szüle-
tésnapoddal átléped az öregkor kü-
szöbét, további hosszú életet, erőt-
egészséget kívánok neked és nem
utolsó sorban töretlen munkaked-
vet, hisz életünknek addig van értel-
me, amíg még dolgozni tudunk. Kívánom végül — amit magamnak
is —, hogy kikerüljünk végre az

"...elfuserált piramis
fullasztó árnyéká"-ból — hogy Té-
ged köszöntve is Téged idézzek.
Isten éltesen, Sándor!
Öreg barátod:

FODOR SÁNDOR

A költő hetvenedik estje

Van benne valami mesebeli, abban is, ahogy
egyik világgraszálónk ma ő. A galambfalvi tér-
séget minden oldalról széphajlatú hegyek ve-
szik körül. Keleten a Küküllőn innen Várfele,
tovább a kopár Leshegy, Sinai-temető, Solyom-
kő, Ajbérc, melynek repedékeiben vadméhek
tanyáztak, tán régebben, mint a vadszékelyek.
Akkora költő, hogy élete első láthatárát is fel
kell mutatni, szimmetrikájában annak a Sao
Paolóig kiterjedt hírhorizontnak, melynek ke-
letkezése közben Ő sosem mondta senkiért,
hogy mit nekem te alföldi lapálnak ilyen
olyan tája! A nagygalambfalvi legendába om-
lott várnak valahol alatta: egy titkos tó van,
táncoló tündérek talpán nőtt liliumok simogat-
ják a felszínét, de benne egy óriási fehér kígyó
lakik, őrizendő az itt levő kincseket. Biztos
ezekből indul, származik az a beruházás,
mellyel e század harmadik évtizede óta egy
mesebeli kicsi Kányádi hozzáfogott enyhíteni
folyamatosan keletkező inségeinket. Aztán
közben talált kincset garadával, annyifelé,
más nyelvek, népek fehér, fekete kígyók őrizte
tavaiban, de azokért soha fel nem adta ezt az
első kitermelést. A Kányádi-féle kincs-vezeték-
re azért is büszkéek lehetünk, mert abban min-
dig tudható, hogy milyen irányba: felénk árad
a szép, a jó, az erőt adó. Úgy tiszteli a másságot,
hogy magunkságról azért soha meg nem feled-
kezett. Mert mint koncentrikus gyűrűk, vagy
inkább holmi olimpiai karikák szövetsége,
ahogy gyűltek, tágultak a láthatárai, mindenik
sarkában, a Kányádi-költészet szemesarkában
ott maradt Nagygalambfalva, félálomok kódé-
ben fától fáig vetített menekülő fehér kancái-
val, üldözők farkasaival, kedves sírjaival és
sírnyalóival, melyeket minél elkeserítőbbé
vált sorra közösségek és közönségek nemzedé-
keinek hangulata, annál derűsebben, hetykéb-
ben, humorosabban, összekacsintóbban,
biztatóbban mutatott fel. Hetvenedszer néz-
zük az idén Kányádi poéta-mutatványát, tűzi-
játékát, fesztiválját — ugyanannak az a-
nyanyelvnek a makkoska-szárazkenyérke
szavaiból összehozott gazdag lakomáját, mely-
hez ugyanilyen helyzetekben, várról várva,
romról romra bejárva a kárfelmérést és bátorí-
tást igénylő-érdemlő esendő földi hazadarabo-
kat, valahol Tinódi terített. Éhségeinkben is,
megelégedettségünkben is ugyanúgy érezzük
azt a folytonosságot, azokat az analógiákat,
melyeket a magyar líra az erdélyi művesség és
okosleányág, példabeszédbe bugyolált hegyi-
beszédre való hajlam nevében ő is szolgál. El-
képesztő lehet a száma máris azoknak, nem
akik olvasták, hanem akik gyermekként, fel-
nőttként, hajlottkorúként személyesen hallgat-
ták a költőt, melynek mindent kikezdő
korunkban egyik kikezdehetetlen prototípusa
Ő. A kitekert fehér kígyó, a kitakart fogyhatat-
lanul fontos kincsek hetvenedik, hihetetlen
vársárnapjára gyűlünk köré, azt is bevallom:
én a környezetében fél évszázada megtanult
kicsi félelemmel, aggodalommal, hogy jelleg-
zetesen elhúzott szájszéli mosollyal majd lesaj-
nál ezért is, hogy nem így kellett volna.
Másképp! Fő, hogy hazaballagóban mindig azt
érezzük, hogy megérte.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

BALÁZS IMRE JÓZSEF

"Egymásra érezni tudva-véletlen mozdulatokon át" Nőregény, Kaffka Margit, Színek és évek

(*Nőregény*) Nőíró-e Kaffka Margit? Nőregény-e a *Színek és évek*? Amikor ilyesfajta kérdések állnak a középpontban, az olvasat nem "irodalmi". A nőfogalmat mint szerepet kutatja a női szempontú olvasat, hogy önmagáról mint nőről, vagy kultúrájának nő-eleméről tudjon meg valamit az olvasó. (A férfi is.) Ilyen értelemben akár át is fordítható a feminista irodalomkritika egyik alapproblémája egy másikba: ahelyett, hogy azt kutatóm, mitől lesz egy író nőíróvá (akár stilisztikailag, akár tematikusan), azt vizsgálom, mitől női egy olvasat. A feminista kritikának erre is van válasza, anélkül, hogy kérdése lenne hozzá. Vagyis: nem ez az a kérdés, amelyet feltesz a "nőregények" olvasásakor. Az említett válasz a következő: "(A férfi olvasók) nem tanultak meg, és nem is akarnak megtanulni valami olyasmit, ami a férfi szövegek női olvasóinak evidens: empátiaként és nem normatív módon olvasni, azonosulni az elbeszélőmóddal, vagyis belülről, nem pedig kívülről olvasni. Nem veszik észre, de így olvassák a klasszikusokat, a régieket és a moderneket is. A női szövegek olvasásakor azonban szemlátórást az a beállítottság jellemző: úgyszólván benne semmi, ami megérné a beleélést."¹

A női olvasat tehát egyfajta történeti olvasat lenne? Annak "beleélő" változata? A biológiai-lélektani-kulturális távolság az időbeli távolság analógiájára gondolható el?

A beleélő történeti/női olvasat azonban éppen azt a *mást* szünteti meg, aminek a megértése a tétje lehetne az olvasásnak (legalábbis egyes olvasási stratégiák szerint). Az a "köztes" olvasat tehát, amely a *Színek és évek* nőképét külső modellekre is rávetíti, csak annyiban női, hogy a "nő-kérdésre" keresi a választ. Arra, hogy hogyan nézi saját nőiségét Pórtelky Magda, mihez képest különíti el magát nőként. De arra is, hogy mennyiben tekinthető ez sztereotípiának, vagyis: mennyiben "férfi" szemszögű ez a kép.

(*Emlékek*) Emlékezés-regény a *Színek és évek*, ilyen értelemben: Pórtelky Magda sorsának történeti olvasata. Az öregasszony-élméző mondja: "Mint valami idegen, tarka képeskönyvet, úgy forgatom, lapozgatom néha a múltamat; s csak egyszer-egyszer jut eszembe: hiszen én voltam ez." A végigkövetett elbeszélés azonban nem feltétlenül igazolja ezt az állítást: az éppen-történő események sodrában a jelenetek nem szembetűnő a felépítettség. Az emlékezésre magára vonatkozó mondatok teremtik meg voltaképpen az emlékezés műfaját a regényben, nem annyira egy már-jobbán-tudó hang, vagy felszabdalt, keveredő időrend. Az emlékeknek nem az idegen-voltuk válik hangsúlyossá, hanem szubjektivitásuk, ismerős voltuk. Az emlékezés az enyém, te-

hát az emlékek is az enyéme. Ismét: női olvasat?

(*Kirekesztettség*) A sajátjának tekintett emlékek között természetesen vannak traumatikus módon meghatározóak is. Ezek többnyire valamiféle kirekesztettséghez kapcsolódnak, valamiféle eltávolodáshoz a világtól és annak kötelező normáitól. Kirekesztettség és eltávolodás: ugyanannak a dolognak lehetnének az aspektusai, az aktív vagy passzív megélés függvényében. Pórtelky Magda az emlékezés pillanataiban alapvetően passzív módon tekint életének eseményeire: "Tudom, hogy egy párszor nagyot lendíthettem volna a sorsomon, egészen másfelé... De most már úgyis mindegy volna! Azért így is sok és sokféle jutott ki nekem jóból-rosszból, van min eltöprengeni holtig." Az emlékek "használati értéke" már kizárólag a töprengés, az át-gondolásé. De a kirekesztettség már az események sűrűjében is meghatározóbb Magda számára, mint a "távolodás". A mások-által-élés filozófiájába nem fér bele a távolodás.

Az emlékező gyerekkori játék, amelyet Magda Sándor öccsével játszik, magában hordozná mindkét lehetőséget, a kirekesztettséget és az eltávolodást is: "Azt mondtuk, hogy mi valóságban mind a ketten a föld alatt lakunk titkos és sötét utak és folyosók közt, amiket kék és lila lámpák világítanak. Az én nevem Vulpaverga királyné s az övé Rombertáró király. Mi csak álmunkban járunk itt a földön, s a grósz házában csak véletlen élünk; igazában nagyon fontos dolgunk vannak." Magda azonban nincs otthon ezeken a sötét, titkos folyosókon, a játékot egy idő után abbahagyja, hogy térjen vissza abba a világba, amelyet nem kell megteremteni: "a végén már nyomasztónak éreztem, kényelmetlennek. »No, most légy megint Sándor, és én Magda!« — mondtam kelletlenül, de ő nem tárgított; nehezen tudott szabadulni ettől, és továbbra is »felség«-nek szólított. Rendes erővel kellett elmenekülnöm tőle." A Sándor öccsével együtt kigondolt birodalmuk a felnőtt számára a bűn világává alakul át. Amikor a való világ egyre hangsúlyosabban normatív, a belőle való kilépés már nem csak "ösztönösen" rossz, hanem a tudat számára is az. A felnőtt korára megzavarodott Sándor mondja: "a föld alatt, lenn mélyen a pokol van, jajgatás és fogcsikorgatás örökké, és örök tűz... a bűnös gondolatok!" Az incesztus is betüremkedik ebbe a Vulpaverga-Rombertáró világba, bűnös gondolatként: Sándor begörbített ujjakkal nyúl Magda válla, dereka felé, amikor hosszú idő után találkoznak a kórházban. A távolodás-játék így, utólag veszélyesként lepleződik le, hiszen amibe torkollik, az már egyáltalán nem játék, hanem bűn, örület, a rendszer teljes elhagyása. Az, hogy a saját, külön világuk-

hoz ragaszkodó Sándor megőrül, abba az irányba tereli a nő-szerepre figyelő olvasót, hogy: a "saját szoba", a magánvilág a nő számára tiltott övezet.

Mielőtt még Magda bebocsátást nyerne saját női létébe, további tiltások által avatják be: az iskolában nem szabad összepajtkodnia Nagy Marissal, a kötéltörő lányával, mert a kapcsolatnak "nincs jövője". Ez a mozzanat a nőszerepet a vagyoni konvenciók közé is beágyazza, sőt, történetiként mutatja meg: "Ma mindenki helytelenítene az ilyen felfogást, de én hiszem, hogy az akkori idők szerint igaza is volt. Okos nő volt, és ismerte a viszonyokat itt." A kommentár itt sem elidegenítő, sok tekintetben inkább a saját korának szól. Pórtelky Magda sokkal otthonosabban érzi magát fiatalkorának patriarchálisabb viszonyai között, mint a csendes kert körülvélt világban, amelyet alig ismer.

A férfitársaságból való kizárása sem akkor kezdődik, amikor első férje dolgozni jár, vagy a kaszinóba. A szénapadlás, az öccsei által berendezett dohányzó/fűszobába az első, ahonnan kizárják, ahová ugyanolyan kíváncsisággal vágyik bejutni, mint a felnőttek külön életébe. A felnőtt élet nem végérvényesen elérhetetlen, a fűszobába azonban soha nem juthat be, az ellene állított érv miatt: "Te lány! Te kíváncsi liba, szégyelld magad!" Éppen amiatt rekesztik ki, mert lány, és mert a "lány" fogalmához a "kíváncsi liba" társul — akire a máris kialakult sztereotípiák értelmében nem lehet titkot bízni. A fűszobába való bejutni-próbáláshoz pedig ugyanaz a szégyen-fogalom kapcsolódik, mint a szomszéd fiúval kialakított kapcsolat konvenciókat felrúgó módjához. A fiúk győzelme így "erkölcsi": számukra a dohányzás, a saját szoba felnőtt korukra elrhető lesz. Az azonban, hogy egy lány engedje egy fiúnak kikapcsolni a blúzá, mindenkor erkölcselenségnek számít a férfi által kreált/szentesített erkölcsrendszerben.

A másik olyannyira áhított világba éppen ezáltal az erkölcselenség minősülő "tett" által léphet be Magda (a passzivitás ebben az esetben cselekvésnek számít). Ha érvényes már rá a fiú-lány különbségből fakadó erkölcsi norma, akkor a felnőtté válás normái is érvényesek. A belépés előtt természetesen még nem láthatóak világosan a konvenciók, csak a szabadság: "Lám, ott a felnőttek külön, előttünk titkolt, igazi élete folyik; — a szerelem, ez a legfontosabb dolog, mert erről beszél mindenki, felélénkítő arccal, mohón vagy kíváncsián. »Minket, gyerekeket kizárnak, és mellőznek mindenből a nagyok!« — gondoltam lázadva, és minden átmenet nélkül a dobostorta jutott eszembe s a málnafagyalt, amit ott körülhordanak, és mi abból se kapunk."

A szerelemnek rendkívüli fontosságot tulajdonít a szöveg retorikája, és nemcsak ezen a helyen. Úgy tűnik, Pórteleky Magda a szerelemben, és a hozzá való viszonyában találja meg leginkább női mivoltát. Minden más a regényben mintha a szerelemre való készülődés, illetve a rá való emlékezés körül forogna. Az a kérdés tehát, hogy "Milyen (nő) Pórteleky Magda?", talán leginkább a "Milyen Pórteleky Magda szerelme?" kérdés felől válaszolható meg.

(Szerelme) Pórteleky Magda szerelme "örökölt" szerelem. A szöveg több helyütt is hangsúlyozza a Magda és szülei-nagyszülei közötti folytonosságot, a nemzedékek közötti törést csak önmaga és lányai között érzékeli. "Így, régi holmik, emlékek, adomák hogy összetapasztják a családot — mennyire megéreztetik, hogy csak folytatói vagyunk az előttünk élt életeknek; és mindez valami nagy biztonságot jelent." Öröklődnek a tárgyak, az adomák, a pletykák, de öröklődnek a rituálék is: a bálók, a gardírozás, a szerelem megélése. A jól átlátható, belátható szerepek biztonságot jelentenek, keretet, amelyet "csupán" ki kell tölteni. Természetesen nem mellékes a *hogyan*: "Mert én ismertem azóta sokféle, más vidékről való embert, de úgy hiszem, sehol a föld kerekén nem tudják olyan szép megjártsázzal, lendülön, búsan, szilajon és parádésan élni a szerelmet, mint erre mifelénk tudtak hajdanában. Az azóta való emberek töb-bet tanultak, tudnak minden tudomány-ból, de eldurvultak ebben. Kertelő szá-vaikon mindjárt átüt a nyers és kímélet-len, egyszerű kívánság — a színháziassá-guk meg esetlen szavaló póz —, büszkét-len, csúnya macskaepekedés, vagy a nő-megvetés nyegle és hazug, szégyenlős idétlensége." Magda kortársai, és inkább az utána jövők elvesztik/elvetik a rítust, és vagy csupán a keret marad a játékból, a szerelem megmutatkozása nélkül, vagy a szereplők elvetik magát a keretet is, és "idétlenségbe" vagy állatiasságba süllyed-nek. Magda számára még létező ez a játék: "Virulni, páváskodni, elfogani a hódola-tot, kiélni fiatalon, kényünkre, táncosan, módosan minden szépet. Szépen a szerel-met!" Emlékként is ez jelenti a legtöbbet: "Ezekre a percekre emlékszem — legsze-bek voltak, tán minden! Ülni így védetten — egy szép, meleg otthoni szobában, a csendben —, lágyan nyilalló szomorúsá-gokkal; — regényesen, elérhetetlenül, el-választva — és rejtelmes, izgató, titkos kötöttséggel egymáshoz tartozni, és egy-másra érezni tudva-véletlen mozdulato-kon, elejtett és elértett szavakon át." De honnan ered ez a rítus, amely Magda szá-mára olyannyira meghatározó?

(Fin' amor) Voltaképpen Bováryné is ugyanezt a szerelmet találta meg könyve-iben és vesztette el a beteljesülésben. A könyvekben pedig (legalább) a trubadú-rok koráig nyomozható vissza a szerelem-nek ez a fajta rítusa. Fin' amor: a szép, amely az égi szép emléket eleveníti fel. Ahogy Gui d'Ussel — és még sok más

trubadúr — írja a XII. században: "Bizton tudom, nem lelhetek / Egyetlen hölgyet sem olyat, / Kiben egy csöpp jó sem akad, / De hogyha mégsem, ott a képzelet; / Ám hölgyem messze fölülmúlja ezt"². A kulcsszavakat Pórteleky Magda mondja ki az emlékezés folyamatában: *elérhetetlenül, elválasztva*. Ez a játék kétségtelenül szép, magával ragadó. A Hölgy fölma-gasztaltatik, jól érzi magát ebben az "ön-magáért való" szerepben. Ez a játék azonban elfed valamit: egyrészt a testi vá-gyat, amely inkább hiányával van jelen a trubadúrköltészetben, másrészt azt, hogy a (szín)játéknak rendezője is van, vagy lehet. Slavoj Zizek esszéjében mazo-chisztikus szerelmi játékként írja le a lovagi szerelmet: "A mazochizmus az áldozat mértéke szerint szabott: az áldozat (a ma-zochista viszonyban a szolgál) az, aki kez-deményezi a szerződést az Úrral (nő), akit felhatalmaz arra, hogy tetszőleges, neki megfelelő módon megalázza őt (a szerző-dés által lefektetett feltételek mellett) ... A mazochizmus természetéből fakadóan te-

átrális: az erőszak nagyrészt színlelt, illet-ve amikor »valóságos«, akkor is egy jele-net alkotóelemeként, egy színpadi előadás részeként funkcionál... Ezért a szolgál az, aki a forgatókönyvet írja, aki valójában a bábukat mozgató zsinórokat a kezében tartja és a nő (dominatix) tevé-kenységét diktálja, vagyis saját szolgálá-sának színpadi rendezője."³ A játék ebben az értelmezésben a férfi biztonsága érde-kében is kíváncsok: a Hölgy "abszolút, ki-ismerhetetlen Másága" hívja életre. Zizek interpretációja lehetne akár a "férfi-eman-cipáció" megnyilvánulása is, de valamire mindenképpen ráirányítja a figyelmet: a hatalom kérdésére a lovagi szerelem ritu-sában. A játék tehát a hatalom kérdését

fedti el: azt, hogy a játékon kívül is létezik valami. A játékban (látszólag?) a nő a hatalom, a "beteljesülés", a játékból való rituális kilépés azonban felborítja ezt a viszonyt. A nő nem találja a helyét a patri-archális házasság építményében, elbi-zonytalanodik. Ha megtalálja, akkor alá-rendeltként találja meg, a hatalom birtok-lásának pillanatait pedig érintetlenül, em-lékeiben őrzi meg. Pórteleky Magda és ősei szerelme nem kívánja a beteljesülést, csak az elválasztottságot: "ha az a szó ju-tott eszembe »asszony, nő, nő«, én min-dig, öntudatlanul is magát értettem alatta. Mi ehhez képest az, hogy nem magával voltam egy fedél alatt huszonöt esztende-ig?" — mondja Tabódy Endre, akinek nem kellett kilépnie a rítusból, nem kellett "be-teljesítenie" Magdához fűződő szerelmét. A Nő Tabódy számára kimondottan is: távolság, de belsővé tett távolság: emlék. A lovagi szerelem nárcisztikus, mindkét fél számára: a férfi saját nárcisztikus esz-ményét vetíti rá egy tükörfelületre, amely számára ismeretlen. A nő saját ragyogá-sát, felmagasztalódását éli meg a szere-lemben. Számára még kevésbé vonzó a beteljesülés gondolata: "Isten ments, hogy mi együtt éltünk volna!... De amit így az ember mondhat egymásnak, lássa, már tudom, hogy ez a legtöbb. A legnagyobb emberi ajándék, a szó, a szó!" — válaszolja Magda.

Pórteleky Magda élete a konvenciók-nak való megfelelés története, maga is egy rítus. A szerelem konvenciói, majd a kö-zösség egyéb konvenciói veszik körül, azok által — férfiak által — él. Önmagát, saját szabadságát csak a konvenciókon kí-vül találhatná meg, de azok végigkísérik életét. Az öregkor "szép, nagy csendessé-ge" az a pont, ahol megszűnnek a konven-ciók. Kudarcs ez, vagy a nő rátalálása ön-magára emlékeiben, az "önmagáért való csillogásban", álcázott és nyilvánvalóan jelenlévő konvenciók között? Kérdés.

(Női olvasat) Vissza a külső tájaktól a regényhez, még egyszer és még egyszer, újra. A legnagyobb emberi ajándék a szó, a szó, igen.

Irodalom

Kaffka Margit: *Színek és évek*. Bukarest, Ifjúsági, 1969.

Fülöp László: *Kaffka Margit*. Budapest, Gondolat, 1987.

Mitgutsch, Anna: *Mi az, hogy "női iroda-lom"? Magyar Lettre Internationale 1997/24. 55-58.*

Robinson, Lillian S.: *A szöveg elárulása*. Helikon 1994/4.

Showalter, Elaine: *A feminista iroda-lomtudomány a vadonban*. Helikon 1994/4.

Zizek, Slavoj: *Lovagi szerelem és sűrő játék*. Magyar Lettre Internationale 1997/25. 51-55.

¹ Anna Mitgutsch: *Mi az, hogy "női iroda-lom"? Magyar Lettre Internationale 1997/24. 58.*

² "Vágyba felöltözve, ruhátlan". *Válogatás a trubadúrok költészetéből*. Budapest, Balassi, 1996. 49.

³ Slavoj Zizek: *Lovagi szerelem és sűrő játék*. Magyar Lettre Internationale 1997/25. 52.

JANCSÓ MIKLÓS

A Törvény

Tragikomédia 2 részben

Szín: Igazgatói iroda egy Állami Vállalatnál. Igazgató íróasztalánál ül. Halkan, csendben belép egyik alkalmazott. Mérnök. Középkorú férfi. Megáll az ajtónál és szeretettel nézi az Igazgatót. Kezében egy csokor virág.

Igazgató (fel sem pillant az olvasásból): Mit óhajt, Marika? (szünet) Mondtam, ne zavarjon most, kedves, az alkalmazottak újraértékelésén dolgozom. Végre szabad kezét ad az állam: úgy osztom a fizetéseket, ahogy nekem tetszik. Senki sem szól bele: én döntök el, ki érdemel nagy fizetést, ki kevés fizetést, kit rúghatok ki.

Mérnök: (hallgat és áhítattal nézi az Igazgatót).

Igazgató (folytatja monológját, azt hiszi, a titkárnőhöz beszél): Persze, mindezt azért, hogy még jobban működjünk, mi, állami vállalat. Pontosabban: kevésbé rosszul működünk. Lássuk hát azokat a fizetéseket... (Hirtelen felpillant. Csodálkozva:) Te vagy itt?

Mérnök: Én vagyok itt.

Igazgató: Hogy jöttél be? Marikának megtiltottam, hogy bárkit is beengedjen hozzám. Kirúgás terhe alatt figyelmeztettem, ne zavarjon senki. Éppen a Vállalat újjáépítésén dolgozom, és akkor megzavarnak. De lesz itt fegyelem, illetve kirúgás lesz, vagyis fegyelem lesz, illetve kirúgás. Az én irodám nem sétatér, ahová

Mérnök: Marika nem hibás, hogy behatoltam hozzád. Altatót csempésztem a kávéjába, és amikor lekoppant feje a számítógép billentyűsorára, bejöttem hozzád.

Igazgató (döbben): Elment az eszed? Vagy részeg vagy?

Mérnök (szégyenlősen lehajtja a fejét): Egyik sem...

Igazgató: Akkor... mondd gyorsan: mi kell?

Mérnök: Nézd... én... hogy is mondjam neked? (hirtelen elszánja magát.) Direktornak, te tetszel nekem. Szerelmes vagyok beléd. (Leteszi a virágot az Igazgató asztalára és mélyen elpirul.)

Igazgató: Nahát, ez azért... Nem vagy rosszul? Ne hívjam a mentőket?

Mérnök: Vele álmodtam az éjjel is. Furcsa álom volt. (Elmosolyodik.) Rég ismersz engem, tudod, ifjúkoromban nagy nőcsábász voltam, most sem futok el egy randevű elől. A feleségem sem csúnya.

Igazgató: Valóban nem csúnya asszony... Sőt.

Mérnök: Na látod. És mégse vele, hanem veled álmodtam az éjjel. (Ábrándosan.) Olyan voltam, mint egy védtelen kisgyerek. Hozzádbújtam, mert féltem a rossz emberektől, az öledbe ültem...

Igazgató (a telefon után nyúl): Kihívom a mentőket.

Mérnök (ábrándosan): Nem, nem csókoltalak meg. Igaz, meg akartalak csókolni, de féltem... Csak simogattam azt a szép szőrös kezdetet.

Igazgató: Nem is a mentőkhöz telefonálok. A bolondokházát hívom. De mi a számuk? Bezzeg a tűzoltók, a rendőrség telefon-

száma itt az asztalon. (Dühösen.) Pedig manapság egy vezetőnek tudni kell, mi a telefonszáma az idegszanatóriumnak. Egy Állami Vállalatnak ez kellene a testvérintézménye legyen... (Kedvesen, mint egy elmebeteghez, akit nem szabad felbosszantani.) Kedves barátom, remek humorod van. De elnézted a naptárt. Nincs április elseje.

Mérnök: Bárcsak az lenne. Mert ha ma április elseje lenne, akkor elmúlna a lelkemből ez az érzés április másodikára. Az érzés, ami nem múlt-tűnő fellángolás, mert hetek óta gyötör. Igaz, csak nappal... (Szenvedélyesen.) Mindig is felnéztem rád, tiszteltem a tudásod, az erőd, az erkölcsöd, az igazságérzeted. Esményem voltál, János. Bocsáss meg, hogy így szólítalak, de hát álmaimban is így beszélek hozzád: János. Az éjjel álomban is felnyögtem: Jancsikám!

Igazgató: Az este... nem ittál?

Mérnök: Nem iszom soha. Én csak a munkámnak élek és a termelésnek. Meg azért sem iszom, mert félek attól, hogy a feleségemet is Jánosnak szólítom majd.

Igazgató: Jánosnak?

Mérnök: Igen. Mert a te neved van örök-ké az ajkamon. Ha parizert vásárolok, ha villamoson ülök, ha a fizetésborítékot nézem, ha ... a te neveddel kelek és fekszem.

Igazgató: Nem szedsz altatót? Diazepant? Mert a túlzott gyógyszeresedés...

Mérnök: Nem vagyok drogált. Ha csak a szerelmet nem lehet drog-állapotnak nevezni.

Igazgató (Szünet után, kétségbeesetten.): Most mi a nyavalyát csináljak veled?

Mérnök (Búsan): Semmit. Hiszen nem akarok én tetőled semmit. Csak feltártam az érzéseimet neked, mint egy igaz, őszinte barátnak. Illetve mint egy barátnőnek. Vagyis — már nem is tudom. Zavart vagyok, ó. Felejtsd el, kérlek, amiket mondok.

Igazgató: Jó, elfelejttem... de... (Magában) Lehet, én hülyültem meg?

Mérnök: Nem haragszol rám, ugye, kedves?

Igazgató: Nem, dehogy, sőt. Kimondottan jólesik, hogy belém szerettél és nem abba a csámpás minőségi ellenőrbé. Meg aztán ma már hazánkban is szabad európainak lenni, már ami a szerelmet illeti. Mert a szerelem ugye nem korhoz kötött. Mondhatni, a szerelemnek már neme sincs. Az igaz szerelemről beszélnek nem egyébről. (Félre:) Remélem, ettől megnyugszik szegény.

Mérnök: Stefan Zweig írt egy novellát: Érzések zűrzavara. Ilyen zűrzavarban vagyok én is. (Sóhajt.) Ó, bár lenne vége mindennek. Ó, bár múlna el ez a gyötörő szenvedés. Bár meghalnék, biztos te beszélnél a koporsónál... Megdicsélnél, azt mondanád, a legjobb munkaerő voltam. Ugye?

Igazgató: Hát persze. Alapemberem vagy.

Mérnök: Köszönöm, édes... Ne, ne haragudj ezért az édesért. Azt hiszem, én még a koporsóban is rólad fogok álmodni.

Igazgató (eltűnődik): Hidd el, minden érzés múlandó. Amikor én diákkoromban reménytelenül szerelmes voltam...

Mérnök: Azt mondd: Reménytelenül vagyok szerelmes beléd?

Ne vedd el tőlem, mi éltet: a reményt.

Lágyítsd meg, kérlek, szíved, a keményt.

És add vissza, nagylelkűen — a reményt.

Igazgató: Jó, nem veszem el a reményt. (félre:) Versben beszél szegény. Nem elég,

hogy belém szeret, még versel is. Mit vétettem, Uram?

Mérnök (Szünet után): Remélhetek? (Le-térdel.) Te drága, te édes, te angyal, te huncut, te életem, te!...

Igazgató: Ne itt, az irodámban. Itt tilos a szerelem! (Megtörli izzadt homlokát.) Úristen, ilyen marha helyzetben sem voltam még.

Mérnök: Ne téj ki, édes, érzelmeim elől. Hogy itt nem szabad a szív vágyainak engedni, mondd? Hát nem rádnyitott tavaly a takarítónő, amikor éppen a szép Karolát tetted magadévá az íróasztalon? Vagy pedig két évvel ezelőtt, amikor az álláshirdetésre jelentkeztek a lányok, te két hétig túlóráztál, le is fogytál nyolc kilót, így beszéltek a munkások... Te édes (Nem hagyja szóhoz jutni a megdöbben Igazgatót.) Most mitől félsz, drága? Bezárom az ajtót, ide senki sem mer bejönni, úgy félnék tőled. Gyere, csókolj meg és szeress.

Igazgató: Nem. Most nem. (Felkap egy széket, mintegy védekezni akar a feléje közeledő Mérnök ellen.)

Mérnök (Hirtelen, ahogy mondani szokás, kijózanodik.): Istenem, mit tettem? (Szünet.) Remélem, nem haragszol rám?

Igazgató: Nem, dehogyis haragszol! Sőt, örülök neked. Én is voltam szerelmes, tudom, mi az.

Mérnök: Vagyis: nem haragszol?

Igazgató: Nem. Mondtam már.

Mérnök: Biztos?

Igazgató: Biztos.

Mérnök: Esküszöl?

Igazgató: Esküszöm.

Mérnök: De kire esküszöl? Édesanyád életére? A fiad életére? A...

Igazgató: A te életedre esküszöm.

Mérnök: Akkor sem hiszek neked. Akkor hiszek csak neked, ha... (Elhallgat.)

Igazgató (Rémülten): Nem. Nem csókol-lak meg. Ezt ne is kérd tőlem.

Mérnök: Mást kérek tőled. Gyere el ma este vacsorára hozzám.

Igazgató (Meggönyebbülve): Jó, elme-gyek. (Óvatosan.) De csak két feltétellel.

Mérnök (Boldogan): Máris teljesítem. Ha kell, néma leszek három évig, mint Agárdi Péter a színházban, a Néma leventében. Ha kell, verset írok hozzád. Vagy énekelek neked.

Igazgató: Mondom, két feltétellel me-gyek ma este hozzád: Első feltétel: soha többet nem beszélsz érzelmeidről. Sem nekem, sem másnak.

Mérnök: Másnak sem? Megtiltod nekem azt, hogy mint bús szerelmes, kiöntsem szívem baráti társaságban, egy-két üveg bor mellett? Ez kegyetlenség...

Igazgató: Megtiltom!

Mérnök: Megtiltod?

Igazgató: Kategorikusan. Legyen ez ket-tőnk édes titka. (Félre:) Kezdek hülyülni én is, úgy látszik.

Mérnök: Jó. Érted ezt is megteszem. El-némulok, mint a sír.

Igazgató: Másik feltételem: a feleséged is legyen otthon, mikor nálad vagyok.

Mérnök (Meggámborítva): Attól tartasz, hogy törbe csallak, leitatlak és megerősza-kollak?

Igazgató: Nézd, az ilyesmit soha nem lehet tudni. Nincs kedvem veled birkózni, vagy mi. Erősebb is vagy nálam. Nem szeret-nék egy liliomtiprási akcióban résztvevő len-ni. Főleg, mint liliom, nem.

Mérnök (Férfiasan): Jó. A liliomodnak nem lesz bántódása. A feleségem is otthon lesz. Sőt, ha akarod, én nem leszek otthon, csak gyere.

Igazgató: Na várj, ezt hogy érted?

Mérnök: Sehogy. Összevissza beszélék az örömtől. Tehát: szót se többet az érzéseimről. (Hivatalosan:) Viszontlátásra, igazgató úr, este 7-kor tisztelettel várom. Megfelel az időpont?

Igazgató: Meg.

Mérnök: Itt a lakcímem. A névjegykártyámon.

Igazgató (Hirtelen megszólal): Te, ez nem valami hülye vicc tőled?

Mérnök (Sértetten): Bárcsak az volna. Bárcsak egy buta vicc lenne ez a szent érzés, ami... (Diszkréten letörli könnyeit.) Viszontlátásra, kedves.

Igazgató (Meghatottan): Viszontlátásra.

zsebből saját zsebre dönt. Mi ezt a saját zsebre döntést hazai viszonyokra és hazai erkölcsre módosítottuk. A titkárnőtől megtudtam — ő régi barátunk — szóval elaludt a kedvemért ma az íróasztalnál, ezt majd később mesélem el neked —, szóval tőle megtudtam, amióta a parlament megszavazta a Törvényt, azóta az Igazgatónk huszonnégy alkalmazott hívta meg hétvégi házába nyaralni, két almérnök esténként mossa az igazgató kocsiját, az aligazgató színjátszócsoporthoz hozott létre ebből az alkalomból... a műkedvelők betanulták az aligazgató színdarabját, amit erre az alkalomra írt. A darab címe: A demokrata diktátor. Dallal, táncsal dicsérjük majd benne az Igazgatót. Az aligazgató vendégművészt hívott a diktátor igazgató szerepére, egy külföldi színészt, mert azt mondta, hogy az Igazgatót senki belföldi dilettáns nem tudja eljátszani.

ténete. Most, hogy egzisztenciális kérdés: ki hogy tudja még hülyébbre hízelegni igazgatóját, felébredt bennem a becsvágy: az örök helyezkedők becsvágya. Kitaláltam egy új, egy eredeti magamkelletű módszert: bementem hozzá az irodába, azt mondtam neki: imádom, tetszik nekem, ő az álmaim asszonya. Illetve álmaim férfit. Effélekét mondtam neki. Letérdeltem eléje. Átöleltem a lábait.

Feleség (csodálkozva): És ő?

Mérnök: Bevette. Igaz, nem az elején, de bevette, hogy szeretem. Hogy szerelmes vagyok belé. Még versben is beszéltem hozzá, képzeld. Lám, mit meg nem tesz az ember, ha félti a fizetését. Dalra fakad, mint egy pacsirta. Egy dologtól rettenetesen félttem.

Feleség: Mitől?

Mérnök: Hogy enged nekem. Akkor aztán — nézhettem volna.

Feleség: Tényleg, mit is csináltál volna, ha igent mond az Igazgató?

Mérnök: Tudod, mi férfiak gyakran élünk olyan trükkkel, ha netán első alkalommal csódot mondunk, azt hazudjuk, a nagy szerelem, a bizonyítási-akarási oka a kudarnak... A lényeg: megúsztam, nem kellett megcsaljalak. Még csak meg sem kellett csókoljam. Végül barátokként váltunk el, a vascsorameghívásomat is elfogadta, csak hogy ne kelljen szerelmeskednie velem. (Nevet) Na mit szólsz hozzá, ügyes voltam?

Feleség (nem túl lelkesen): Űg... voltál. És élelmes.

Mérnök: Én már ilyen vagyok. A régi rendszerben minden gyűlésen 1 óra 10 percet beszéltem, bármi is volt a téma. A hallgatók belehülyültek a sok közhelybe, amit összehordtam, de a kimutatások szerint én voltam a legaktívabb dolgozó. Most, hogy változtak az idők, az érvényesülési módok is mások lettek. alkalmazkodni pedig tudni kell.

Feleség: Pedig te remek munkaerő vagy, minek akkor...

Mérnök: Ugyan, mit számít ez hazánkban? (Szünet.)

Feleség: Én is szeretnék valami áldozatot hozni a családemért. Alkalmazkodni szeretnék az új elvárásokhoz. Ha kell, áldozathozatal árán is.

Mérnök: A nőknek mindig könnyebb áldozatot hozni a családemért, mint a férfiaknak. Például, ha te vallasz szerelmet a Igazgatónak... Nem beszélve arról, hogy siker esetén te teljesen más helyzetbe kerülnél, mint én kerültem volna. Nem is rossz ötlet, ugye? (Szünet.)

Feleség: Kedves vagy. (Kisiet a fürdőbe.)

Mérnök: Rosszul vagy?

Feleség (a fürdőből): Igen. De elmúlik. (Visszajön, leül egy székre. Csend.)

Mérnök (határozottan): Áldozatot kell hozni megmaradásunkért. Bármilyen áldozatot meg kell ezért hozni.

Feleség (fáradtan): Igen. Áldozatot kell hozni. Aki nem helyezkedik, az ne is egyék.

Mérnök: Ugy van. (Könnyedén.) Ez az egyetlen lehetséges út. Nem gondold? (Ő is kimegy a fürdőbe, majd visszajön. Leül.)

Feleség (sápadtan): Félek.

Mérnök (őszintén): Én is félek. (Szünet) Főzzünk hát egy remek vacsorát, hogy ne kelljen félünk... (A szereplők nem mozdulnak helyükről, némán, kétségbeesetten ülnek a székeken. A szín elsötétül.)

II. Felvonás

Szín: a Mérnök lakása. Kora délután van. A Mérnök felesége, egy szép asszony, tesz-vesz a lakásban. Jön a Mérnök, kezében hatalmas csomag.

Feleség: Szervusz, édes. Hol késtél?

Mérnök: Szervusz. Hú, de nehéz napom volt. Maholnap negyvenöt éves leszek, de ilyen furcsa nap még nem volt az életemben. (Leteszi a csomagokat.) Hoztam húst, bort — ma ünnepi vacsorát főzünk.

Feleség (Mosolyogva): Mit ünnepelünk ma?

Mérnök: Ma a Törvényt ünnepeljük.

Feleség: Miféle törvényt?

Mérnök: Azt a törvényt ünnepeljük ma, amelyik így szól: Minden vállalat igazgatója teljhatalmat kap: saját belátása szerint adhat nagy fizetést, kis fizetést, vagy kirúghat embereket. Akiknek, hála a demokráciának, demokratikusan megszűnik minden munkával szerzett joguk. Ezeket az egykori jogokat pótolja majd az Igazgatói önkény.

Feleség (finom mosollyal): Remek törvény. Igaz, még jobb lenne ez a törvény, ha az Igazgató saját zsebből döntene el: ki a jó munkaerő. Talán így más lenne az értékrend...

Mérnök: Nyugaton az Igazgató saját

(Felnevet.) Nem is olyan régen egy diktátor fenekét buzogta körül az érvényesülni akarás. Ma, hogy úgy mondjam, a célok szétesetek: az egy Nagy Fenékből sok Kis Fenék lett. A diktátor részekre esett, minden vállalat, állami intézmény élére pottyant egy darabka belőle. Ezek lefizetésemelésezik barátaikat a kontraszelekció szilárd betontalajára építve, és erre épül egy megbonthatatlan érdekegység, amit nálunk gazdasági rendszernek neveznek.

Feleség: És ezektől függünk. Ezeknek vagyunk rabszolgái. Ezekből függenek majd gyermekeink. Jaj nekünk.

Mérnök: Nem jaj nekünk. Ebbe az új értékrendbe is be lehet jutni. (Mosolyogva): Tudod, kit hívtam meg ma este vacsorára?

Feleség: Kit?

Mérnök: Az Igazgatót.

Feleség: De hát... Ti nem vagytok jóban. Igaz, rosszban sem vagytok, csak amolyan szervusz-szervusz-viszonyban vagytok. Hogy tudtad mégis rávenni egy vacsorára?

Mérnök: Ravasz voltam, kedvesem, képzeld, szerelmet vallottam neki.

Feleség: Hogyhogy szerelmet vallottál neki?

Mérnök: Egyszerű: a seggnyalásnak ma már történelme van. Hogy ne mondjam, a történelem is nem egyszer a benyalások tör-

SERÉNY MÚMIA 135

ha majd minden rabszolga nép
jármát megunva olajra lép

szerkeszti:
Fekete Vince '99

DOMOKOS JOHANNA

ooo

nincs történet csak gomolygó füst
az álmot mint hideg verítéket

és a füstben kifent képek
megérkezésétől venni észre

boncfalelkű láz nagyít fájdalomtestvéreket
test-től test-ből test-től test-ből

(l)éghen és nem formában újra magunkat töltve belém, hogy
ott érteni mégis ami miatt születik

megérleljenek nagy fekete emberhez világvak szobába
ami miatt vagyok épp nem lehetnék

varázsos vagy visszaváltó találkozássra
mert feloldva a leképezés szörnyű tilalma

ooo

felhő vigyél magammal
belső időjárás szerint meleg felhő, nyugalom felhő

egyszer képzelem megint
angyalka néz és lassú-lassú idő

eső esem darabokra
megvendégelt véled a Lélek

más anyagból esik most az eső
gondolatok léptei hintik be e testmezőt

langyos szél bújjik betűk hasán át
kiboltoz a szépnyelvű képzelet

és lágyan fújja hajad fodrát
nem a volt és nem a lesz szab kedvet lendületet

mozdulat gondolat képzelet közel akar kerülni
maradni tevelem

érezni nem a koreográfiát, hely kötését:
mindennel test és vér bármit megérintek ott vagy benne

lélek kötetlen vegyértékét
és bennem vagy egyszerűen teljesen mint lángban meleg

átkelés egy országba ami nincs
versszakadulás old el a valótól

csupán a mozdulat szabadsága feltételezi
átformáltan könnyedebb a repülés

a létezés túlszárnyal minden határt
átölelten könnyedebb a kimondhatatlan

BLÁGA SÁNDOR

Bújócška

hívtalak
hallgattál
hátráltál
a falig
fázom mondtad
s vártál
nem nagyon
csak alig

Megállapítom

ülve talált a derengés
virrasztottam egy
éjszakát
úgy találtam
semmit nem értek
mi hogy történt
miért muszáj
eljöttem rég
mégis mint hívő
rajongással gondolni rád

Kontraszt

kívül a nyüzsgés
indokolatlan hajsza
és halál

belül a változatlan
szépség
tökéletes csendje
s a magány

Abszurd

önfeledten sodródj velem
árnyék és fény
határmezsgyéjén
senki földje
nincs előre
meghatározott szilárd érték
a kétpólusú világ tövénye
semmivé foszlik
kényszerrel old a testközelség
nem kell küzdj hogy
helyeset tégy
árnyék és fény
határmezsgyéjén

Viszontlátás

pillantás mely
nem tagadás
letűnt időknél
nem minősít
mégsem közömbös
nem szelíd
de orvul sem öklöz
okot nem keres
igazolására
van mint az asztal
kettőnk között
barátok nyugodt
pillantása

LÁZÁR F. LEHEL

Melodi(a)

nem forradalmat
nem függőséget
nem szerelmet
nem ráébredést
nem igazat
nem érvelést
nem csendéletet

orgonával
bájos Májusok
nagy reményei

Függőségünk nyári álma

ez a szertelen szerelem
csavargásaink hagyatéka
tartozásaink tartozéka
ahogy ránkborul nevetése
sírásó napszámosok
vodka-izzadtsága
ajzószer

Langyos délután

esőízű sört iszom
a vakugányok között
nem repültem el Indiába
nem horkant mellettem üvegparipám
nemsokára elérem azt az állapotot
amikor lopakodóként
szeretem magam
szerelmeitek közé

DEMÉNY PÉTER

Bestiarium

Bestiarium. A Művelődési Minisztérium és az Árkosi Kulturális Központ kiadványa. h. n. [Sepsiszentgyörgy], 1998

1998-ban a romániai Művelődési Minisztérium és az Árkosi Kulturális Központ kiadásában megjelent a *Bestiarium* című kétnyelvű kötet, amelyben négy román, illetve négy magyar költő versei kaptak helyet. A borítón a nevek a következő sorrendben szerepelnek: Ruxandra Cesereanu, Adrian Suciú, Luminița Urs, Radu Afrim, Fekete Vince, Sántha Attila, Lövétei Lázár László, Orbán János Dénes.

A kétnyelvű kiadást lapozgatva önkéntelenül összehasonlítottuk az eredetit a fordítással. Kíváncsi voltam, hogy hangzanak románul Fekete Vince lassan klasszikussá vált sorai a (*s megint előlről*) című versben: ...*majd egyszer egy délután / belénksobban egy erkélyen / sután két mozdulat között / vagy bent fekve hason hát / lófaszt ért az egész barátom. Így: iar odată într-o după amiază / ne pica fisa pe un balcon / uite-așa între două mișcări / sau înăuntrul culcat pe burta spate / totul a fost rahat amice* (78-79. o.). A fordítás elvesztette a rímet, és ezzel, mondhatnánk, mindent elveszített. A *Szerellem* remek poénja is a rím miatt vész el. Az eredeti: *Három konyak, s két üveg / vörösbort után / verset írtunk. / Ő fogta / ceruzám.* És a fordítás: *Duoă trei sute de coniac și două / sticle de vin roșu / am scris versuri. / Ea-mi ținea / creionu'.* (80-81. o.) A "roșu" és "creionu" szavakban a két utolsó szótag magánhangzói azonosak ugyan, de ebben az esetben tiszta rímre lett volna szükség.

Érdemes szemügyre venni, és újfent elcsodálkozni rajta, mennyire mást üzen a fordítás, mint az eredeti. Erre talán Orbán János Dénes *És minden itt van* című versének román változata a legjobb példa: ...*és minden itt van, minden, mire vágytál: / a víz, a kompót, és egy tiszta / ágytál* (130.p). A rímpár nyilvánvalóan egy bökversre utal, Kosztolányi két sorára. A román szöveg tehát úgysem jelentene annyit, mint a magyar. Ráadásul a fordító ismét elveszti a rímet, s a hiányt egy szuperlatívussal próbálja pótolni: *Și ai totul, tot ce ți-ai dorit: / apa, compotul și cea mai curată / oală de noapte* (131. p). Nem tudni, miért lett a "tiszta ágytál"-ból "legtisztább", de tény az, hogy a módosítás nem javít a román szövegen.

A fordítások később is így alakulnak: ha Radu Afrim meg tudja menteni a rímet, akkor megmenti, ha nem, rímtelenül hagyja a szöveget. Orbán János Dénes egyes verseiben megmaradnak a rímek — például a *Mariann* esetében látszik, hogy a fordító (vagy a nyersfordítást készítő szerző) igyekezett megőrizni a sorvégi összecsengéseket. Lássunk néhány részletet az eredetiből, illetve román változatából:

*Nem szeretett. Bolondja voltam.
Szerettem volna látni holtan,*

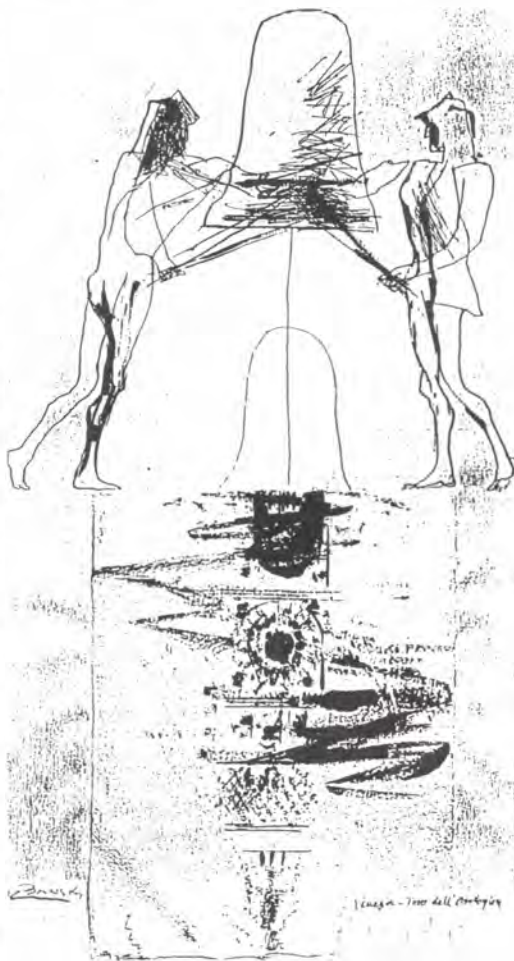
*hogy másé soha ne lehessen,
hűvösen többé ne nevessem.*

*Nu mă iubea. Nebuna soarta.
Mi-am dorit să o văd moartă,
cu mine să rămână pe veci,
să nu mai văd simbeta reci.* (126-127. o.)

A Jolán — Iolanda (126-128, illetve 127-129. o.) című vers fordítása minden várokozást fölülmúl: a fordító a szabadabb részeket ugyanolyan jól meg tudja oldani, mint a rímeket; és ugyanolyan gátlástalanul használja az obszcén szavakat, mint a költő:

*Egy futó ebéd, kávé, egy baszás,
két főszereplő: a Jolán meg én,
hétköznapiak résében szűk lakás,
Isten-rajzolta obszcén képregény.*

*Un prinț grăbit, o cafea, un futut,
cu doi eroi, Iolanda și cu mine,
o casă-n crăpătură zilelor de lucru,
românul scris de Domn, fără rusine.*

A magyar fordítóknak könnyebb a dolguk, egyrészt, mert a román költők csak szabadverset írnak, másrészt pedig azért, mert nem szorulnak nyersfordításra. Vagy rászorulnának olykor, de nincs olyan román, aki elvégezné ezt a feladatot? Egyes szövegeket olvasva erre is gondolhatnánk. Például Adrian Suciú *Noaptea VI. Cum stă în fața fiarei oglinda* című versének utolsó mondata így hangzik: *Amintirea marilor furtuni mai dăinuie o vreme; / îmblînzindu-mă, își veștesc pacea și somnul.* Orbán János Dénes fordításában: *A nagy viharok emléke még fennmarad / egy ideig; / megszelídítvén békét, álmodat hirdetek* (32-33. p.) Az "îmbliînzindu-mă" nem azt jelenti: "megszelídítvén" (valamit), hanem ezt: "megszelídítvén magamat". A *Noaptea X.*

Alungînd cerșetorii (X. éj. Elűzve a koldusokat) című vers magyar változatának utolsó sorából kimaradt egy szó. Suciú azt írja: *Tu nu mai știi vise dar ceainicul tremura-n mîna ta ca moartea-n privirea fiarei vinate* — Orbán pedig ezt: *Te nem tudsz álmokat, de a teáskanna / remeg kezében, mint halál az űzött vadéban* (36-37. p.) Az űzött vad kezében tehát? Nem: az űzött vad tekintetében.

Ugyanakkor Orbán János Dénes sokszor nagyon jól "áthozza" Adrian Suciú gyönyörű képeit a magyar olvasónak. Nézzük a *Ziua T. un soare viscos (I. nappal. Egy ragacsos Nap)* című verset és fordítását:

*Iar ziua a trecut ca un blestem. A căzut
aceeași ploaie mărunță, umblau
carute-ncarcate
cu fin putred și tu aveai cearcane dureroase-n
jurul feței
încheieturi. Numai în lumina goliciunea-i
fără de pată. Oboseala
mea îmbliînzită n-nare taine nici ea:
amiaza desparte,
taioasa, tot ce se vede.
Inima, însă, pină-n spre seara
mult ar dori să-ngeuncheze în locuri
umbroase.*

A nappal pedig átokként múlt el. Ugyanaz az apró eső esett, jártak a rothadt szénával megragkott szekerek, s fájó lila foltok övezték minden hajlatodat. Csak fényben szeplőtelen a meztelenség.

Megszelídített fáradtságom sem hord titkokat: a délután élesen

elhatárol mindent, mi látszik. A szfo azonban, úgy estefelé, nagyon kővána árnyékos helyeken térdepelni. (26-27. o.)

A vers nagyon szép magyarul is, a furcsán egymásra következő sorok szomorúsága megmarad, s a zárás erős. Vagy olvassuk el Radu Afrim *obisnuința exclude pasiunea* — a megszokás a szenvedélyt kizárja című versének indítását, szintén Orbán szép fordításában:

*obisnuința exclude pasiunea
azi încerc alte porțiuni ale
trupului tău/ia loc în cearșaf
dincolo de mine și să facem uz
de unele practici ale cuplurilor
avansate în exersarea dialogurilor
dezabuzate...*

*a megszokás a szenvedélyt kizárja
ma kipróbálom más tájait is
testednek/lépj a lepedőre
át rajtam és használjuk föl
egyes gyakorlatait a pároknak
kik előrehaladtak már a visszaélés
nélküli párbeszédben...*

(64-66, illetve 65-67. o.)

Nem az a célom, hogy minden egyes fordítást elemezzek. Ezek után talán elég lesz annyit leszögezni: a kitűnő és kevésbé sikerült átültetések közötti arány semmivel sem rosszabb, mint más köteteknél. Mindenképpen fontos lenne megismerni és megismertetni a román, illetve magyar irodalomnak ezt a nemzedékét, hiszen mint minden antológia, ez a könyv is csak jelzésértékű lehet.

SÁNTHA ATTILA

Rejtő Jenő, a remekíró

Befejező rész

c. A szellemi testiesítése és a testi szellemiesítése

Rejtő legfőbb nevetést kiváltó eljárása a "testiesítés", az, amit Bergson úgy mond, hogy egy esemény a dolog testiességére hívja fel a figyelmet, holott annak lelki mivolta forog fenn. Ellenállhatatlanul nevetséges például az a jelenet, amikor *A tizenégy karátos autóban* Vanek úr beszélget Laura di Pirelli olasz énekesnővel:

— "Olaszországba mennék!...

— Nem lehet... felelte sóhajtván Vanek úr. — Pedig szeretem Olaszországot.

— Ugye maga is szereti Olaszországban a sok virágot, a narancsligeteket?

— Azt is. De elsősorban a makarónit és a paradicsomos spagettit."

Vanek úr ezáltal lerántja a porba a fennkölt széplelkűséget, és sürgősen anyagi dolgokra tereli a beszélgetést.

A három testőr Afrikában c. regényben Tuskó Hopkins, a tanulatlan vagány mindegyre dührohámot kap, ha a három testőr egyikéhez hasonlítja.

— "A három testőr nem gondolkodik.

Megint kezd!

— Kérem, mademoiselle, nem mondaná meg, hogy mi van ezzel a három fegyőrrel, akiket időnként felemlít? — kérdezte idegesen Hopkins.

— Egy világhírű regény hősei, akik életüket kockáztatták egy hölgyért. Olyan emberek lehettek, mint maguk.

— Hol voltak bezárva?

— Nem zárták be őket, hanem nagy kitüntetések kaptak.

— És a gyémánt, a zsebórák meg az ezüsttálcák ügyét eltussolták?"

Még nevetségesebb, mikor a testi szint képviselője komolyan veszi, hogy ő szellemi szférákhoz tartozik. Ilyenkor Rejtő megfordítja a groteszk irányultságát, mely ebben az esetben nem fentről lefele tart, hanem lentől felfelé. Az előbbi beszélgetést a dumasi *A három testőr*-ről Csülök, akinek összes műveltsége a *Lohengrin*, a *hattyúlovas* operai előadásából származik, így konkludálja:

— "És mindenki énekelt — fejeztem be az írók szokása szerint a történetet. — Én ilyesmiben jártas vagyok" (412.)

Egyáltalán, a felső és alsó szint keverése mindig nevetés forrása. *A láthatatlan légiónban* Podvinetz marsall úgy keveri a hivatalos, iskolában tanult lecke-felmondásos elbeszélsmódot a saját személyes történetével, hogy megfájdul az ember feje:

"És kivándoroltunk Guatema-

lába. Ezt az országot levélbélyegekről már régen ismertem. Guatemala kis állam, de kiterjed a szélrőzsza minden irányába, és éghajlata igen számottevő. Így értem el tizenhatodik életévemet már kora ifjúságomban.... Honduras lakói különböző életkorúak, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Így kerültem a katonasághoz. A hondurasi véderő akkor sürgős átszervezésre szorult, mert az államnak még nem volt hadserege. Megbízást kaptam egy fontos fegyvernem bevezetésére, amelyet Hondurasban még hallásból sem ismertek.

— Miféle fegyvernem volt az? — kérdezte Mr. Wilkie.

— Katonazenekar — suttogta lehajtott fejjel. — Én ugyanis tamburmajor vagyok... Ítélenek, uraim: ez az én hiteles életem története, középiskolák számára." (410)

d. A géppé lett ember

A bergsoni nevetésméletben a nevetés egyik forrása az élőbe illeszkedő gép, mechanizmus. A nevetés leleplez minden mechanisztikus, embertelen jegyet, és ezáltal az élő, a földhöz közelit erősíti, megmutatja, hogy mi a kerülendő, ha nem akarunk elidegenedni, elembevetelenedni. A populáris kultúra szóhasználatát erre az esetre alkalmazva, úgy mondhatjuk, hogy groteszk, nevetséges hatást vált ki azzal is, hogyha elmarad a dialógus, mivel az ütköztetett két sík közül az egyik nem emberi sík (eddig amit figyeltünk, elsősorban egy fenti emberi sík ütköztetése volt egy alsó emberi sínttel). Ilyenkor a dialógus amiatt marad el, mert egy személy dolog benyomását kelti, és képtelenség vele kontaktust kialakítani.

Rejtő gyakran épít az élő orgánumba illeszkedő gépi elem nevetéskeltő lehetőségeire. Ebből a szempontból a legjellegzetesebbek a légiónregények, melyekben egy gépiesített, embertelen létformát figuráz ki Rejtő. *A Vanek úr Párizsban*²⁹ c. regényében egy egész század katona szövik meg, teljes felszereléssel, amit magukkal cipelnek, ugyanis szökés esetében súlyosbító körülmény, ha a felszerelést elveszíti. Így kerül a Szaharába egy sítálpas járőr is, akik az Atlasz hófödté csúcsaitól jönnek, és nem hajlandók megvárni semmi pénzért a sítálpaitól. A légión szabályai itt már túl vannak minden ráción, csupán az elvont, viszont betartandó szabályok működnek. Így történhet meg, hogy megalakul az Első Számú Legvegyesebb brigád, mely

"jobbára legionáriusokból áll, van, aki azt állítja, hogy arab csendőr is akad közöttük, de legfeltűnőbb ismertetőjelük két tűzoltó és egy sífárőr, továbbá két egyén gézből pólyálva a menetoszlop végén" (88.)

A másik érthetetlen, mecha-

nisztikus szabály, hogy a legionárius parancsra mindig menetel valahová, még ha nincs is miért. Ezt a szabályt teszik nevetségessé a szökött legionáriusok, akik összevissza bolyonganak a Szaharában. Íme hogyan vonul be a legendákba a Brigád:

"Az Első Számú Legvegyesebb Brigád (mely halott rumik hazajáró különítménye), titokzatos nyílt parancs szerint, erőltetett menetben tart a célja felé, hogy sürgősen elérje a Semmit és nyomban visszaforduljon..." (106.)

A tizenégy karátos autóban Vanek úr a légión szabályait fenekestől felrúgja, mikor egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy (a szerinte értelmetlen), mechanisztikus szabályoknak engedelmessé kellene. Kalapemeléssel üdvözlő a tisztet, nyugodtan beszél a parancsnokhoz, hogy levél után érdeklődjön, stb.

A mechanisztikus emberrel kibabrálni mindig kellemes dolog. *A három testőr Afrikában* c. regényben Csülök, az egyik "testőr" ellopja Potrien őrmester kulcsát és kapcáját, minden lelkiismeretfurdalás nélkül. Ugyanis az őrmester nem ember, hanem egy gépezet, a légións hadsereg elvakult, önálló gondolkodásra képtelen képviselője. Akkor derül ki, hogy az étellel teli ember sokkal inkább képes szembeállni nehézségekkel, mint a mechanisztikus ember, hisz az őrmester nem tud visszavágni megfelelően, csupán kis őrmesteri boszúra képes, anélkül, hogy megfelelő szellemi választ tudna adni. A gépinek a gondolkodása mindig behatárolt, egysíkú, mondjam úgy, a gépi buta az emberihez képest.

A mechanikus ember általában a hatalomhoz kötődik, annak a képviselője. Ilyenek a tisztviselők, melyek a bürokráciának az alkatrészei, ilyen Potrien őrmester is, aki tudatában van annak, hogy egy emberfölötti gépezethez tartozni hatalmat is jelent. Ezért meri sárba tiporni a katonák önértétét, ezért engedi meg magának, hogy kérdéseket tegyen fel, amelyekre nem szabad válaszolni. Ugyanis a hatalom kizárólag monologikus viszonyt tud elképzelni, a mechanizmus nem képes emberi dialógusra. Ezért kelt ellenállhatatlan nevetést, mikor Csülök válaszol Potrien őrmester kérdésére:

— "Hé, maga szerencsétlen, lenyargalt, reumás teve! Kiállni a sorból!... Mondja, közlegény, tudja maga, mit mond majd nekem az altábornagy, ha magát meglátja díszlépésben vonulni?"

— Tudom.

Kissé meghökkent. Azután egy vidámságra idomított hiéna mosolyával fordult felém.

— Úgy?... Nos, mit fog mondani dexcenciája magára? Mondja bátran, csak tessék... Hallgatom.

Tiszteletteljesen feleltem.

— Alázatosan jelentem mon sergeant, dexcenciája így fog szólalni: "Nem értem magát, Potrien, hogy mit keres itt ez az úrleányka." (48)

Ugyancsak nevetést kelt a gépi és ismétlődés is. A különböző leírásokhoz állandó jelzők csatlakoznak, ezáltal a jelzők kiemelődnek a szöveggörnyezetükből és új, nevetséges jelentést kapnak. *A tizenégy karátos autóban* a rendőr így írja le a körözött autót: "feltűnő ismertetőjel: az autó hűtőjén egy nyugágy található, amelyről selyem női kimonó függ. (Fekete alapon aranyozott keleti minta)". Amikor De Bertin felfedezi, hogy megvan az autó, a kimonó részletes leírása megismétlődik: "A 126-513 DK rendszámú Alfa Romeo ott áll a kapuban! Hűtőjén a nyugágy és a selyem kimonó (fekete alapon keleti minták)". Ilyenkor a szerző eljátszik azzal a képtelen gondolattal, hogy ő maga is egy mechanizmus, és rendőrfogalmazói stílusban mindent rögzít, nevetségessé téve a mechanisztikus gondolkodást.³⁰ Rejtő itt nemcsak nevet, hanem kinevet, és fölénybe kerül a rendőrfogalmazóval szemben.

Az ismétlődéseknek van viszont egy másik jellegű konnotációja is Rejtőnél, mikor nem kinevet, hanem egyszerűen nevet, mert szép az élet. Éppen a legesendőbb és legszeretetre méltóbb alakjai körében gyakran fordul elő, hogy mindent a mesterségükön keresztül néznek (Vanek úr, Levin, a szakács *A három testőrben*, Bradford úr, az úrisszabó *A szöke ciklonban*, és végkifulladásig ismétlik az ugyanazon témakörből vett gondolataikat. Ezek a rögeszmés alakok, azáltal, hogy minden körülmények között ragaszkodnak hasonlataikhoz, mániáikhoz, feje tetejére állítják azt a bergsoni tételt, miszerint az a komikus, ami embertelen, ugyanis ők, a maguk kispolgári szokásaikkal a legemberibb emberek, és mégis nevetünk rajtuk. Rajtuk, de nem ellenük! Az az érzésem, hogy azt, hogy mi emberi, túlságosan gyakran azzal tévesztjük össze, hogy mi a racionális. Abban a pillanatban, mikor az emberit a tiszta racionalitással azonosítjuk, akkor mi magunk leszünk gépezetté, és Rejtő alakjai éppen arra próbálnak rávezetni bennünket, hogy engedjünk meg magunknak egy kis rögeszmét is, legyünk egy kissé irracionálisak, legyünk egy kissé boldogok, ergo legyünk emberibbek.

Az, hogy ezek az alakok mégis nevetést váltanak ki, nem jelent értékítéletet, sem azt, hogy fölényben vagyunk velük szemben, egyszerűen azt, hogy nevetünk, mert megadatik a nevetés lehetősége. Hisz ki ne akarna legbelül olyan boldog lenni, mint Levin, mikor egy jól elkészített ételt lát, ki ne akarna olyan felelőtlenül könnyed lenni, mint Vanek úr, aki mellett bűnügyek zúgnak el, és mégis megőrzi őseredeti ártatlanságát, mert nem fog fel semmit az egészből?

Lehet, hogy ezek a rögeszmés alakok nagyon közel vannak a lényeghez, a vallásos igazsághoz, ahhoz, amit mi racionális lények mindegyre meg akarunk határozni, és mégsem sikerül. Íme Mr. Bradford, az úrisszabó filozófiája:

"Az élet olyan, mint egy nyári ruha mellénye: rövid és céltalan." (405) És ilyenkor megborzongunk, hisz minthogyha az istenek szólalnának meg a bolondok szájával. Mert rövid ugyan az élet és céltalan, ezt tudjuk mi is, de általában azt következtetjük ebből, hogy értelmetlen is. Márpedig Bradford úr szerint nem értelmetlen, mert értelem az is, hogy szövet van a világon és ruhákat lehet belőle csinálni.

3. Végső nekifutás: a szeretet mint meta- és patafizikus erő

Eddig azt próbáltam bizonyítani, hogy érdemes Rejtőre odafigyelni. És még egyszer mondom: hiszem, hogy Rejtő a magyar irodalom egyik legzseniálisabb nevetettője, művei pedig a populáris irodalom remekei. Ergo, az irodalom remekművei.

És megszólal az irodalomtudós-galeri: nekünk nem kell Rejtő, nekünk komoly irodalom kell, nekünk nem kell a nevetés! Viszont: lehet-e nem komolyan venni Rejtő karneváli nevetését? Mikor kiderült: a nevetés az egyik legfontosabb dolog a világon? Igen, Rejtőt komolyan kell venni, ha ez azt jelenti, hogy a fontos dolgok komolyak is. Másrészt nem kell komolyan venni, ha úgy tartjuk, nem minden komoly, ami fontos. Rejtő egy olyan nevetett világba von be, melynek törvényeit ő maga is komolyan veszi. Az egyik legrokonszenvesebb abszurdnak titulált író, Örkény István mondja, hogy a groteszk mű "előáll egy képtelen föltevessel, de azt a reális világ törvényeinek rendeli alá. Tehát szuverén világot teremt, ahol például a gravitációs erő érvényben van ugyan, de esetleg fordított előjellel. A leejtett tárgy nem leeseik, hanem föl. De ugyanolyan következetesen, mintha leese."³¹ Csak egy pillanatra vegyük komolyan Rejtőt, míg kiderül róla, hogy több, mint amennyinek eddig tartottuk. Adjuk meg neki is az esélyt, hogy oly komolyan vesszük, mint Babitsot, mint Kosztolányit. Lehet, hogyelfordul a világ, lehet, hogy kicsúszik alólunk a talaj, de adjunk neki egy lehetőséget. Lehet, hogy nem éljük túl: és mégis, adjunk neki egy lehetőséget.

Mert Rejtő több, mint aminek látszik. Ha komolyan vesszük, lehet, hogy nagyon mély titkok nyitjára jövünk rá. Lehet, rájövünk arra, hogy a legegyszerűbb dolgok is lehetnek mélyek. Lehet, rájövünk arra, hogy nincsen mélység, csupán ember van, és csupán emberi transzcendencia. Lehet, nem tudom. Rejtő logikája paradox, alakjainak a logikája paradox, és az érdekes az, hogy úgy is szeretem. Lehet, hogy velem van a baj. De azt is tudom Hamvas után, hogy maga a létezés paradox jellegű.

Rejtő primitív, regényei mindig happy-end-el végződnek. De az igazságérzék azt kívánja, hogy a jó mindig győzedelmeskedjen, még ha debilnek és félkegyelműnek is

tűnik a jóság. Mert ÉN vágyom az aranykor után, mikor a nevetés még itt hömpölygött a földön és nem kellett irtóztató komolyságra zárnunk magunkat. Mert, mint Elder felügyelő mondja a *Vesztegvár a Grand hotelben* c. regényben, "az igazságnak, a maga rideg útján; a lovagiasság összes szabályai szerint győzni kell. Ebben hiszek, ezért élek, és nem alkuszom." Mert Rejtő rácsófol Elderre, és bebizonyítja, hogy az igazság érdekesen is győzedelmeskedhet. Az igazságnak, a maga ismeretlen törvénye szerint, mindig győzedelmeskednie kell.

Csak ne lenne néha oly rideg az igazság, csak ne lenne olyan merev ez a felső rendszer. Csak ne lennének olyan merevek. Csak hinnék. Csak hinnék, hogy én hiszek. Csak tudnátok hinni, hogy hihetnétek, hogy én hiszek. Csak hinnék. És feleletképp Rejtőnél minden fajta szükségtelen komolyságot elsőprór erővel kiárad az irracionális, a nevetés, hogy itt maradjon a földön, és lakályosabbá tegye az életet. Csak hinnék, hogy ezek az alakok a felvilágban megmaradnak ugyanolyan örülteknek, gyerekeseknek, mint amilyenek odalent, az alvilágban voltak, és hogy ez nem baj. Csak hinnék, hogy még van boldogság ezen a földön, mint *A tizenhárom karátos autóban*:

"— Reszketni fogok, ha egy órával később jön haza.

— Ne féljen... Sohasem jövök haza majd később. A vőlegénye kísértet volt, a férje hazajáró lesz.

És Anette minden aggodalmát eloszlatja ifjabb Górcsev Iván születése, akit a többi családtagok, Wendriner Aladár és Vanek úr boldogan befogadtak körükbe."

Csak hinnék, hogy happy end. Hogy *am* happy end. Hogy be happy. És don't worry. Nem, nem arról van szó, hogy az élet habostorta. Az élet rövid és céltalan, de nem értelmetlen. Mert lehet, hogy EZ VAN, és a másik, boldogtalan sóltan-borstalan élet nincsen. Sőt, lehet, hogy én sem vagyok, csak kitaláltam magamat, kitaláltam az igazságot, a hitet. De ez nem baj. Nem arról van szó, hogy most éjjelnappal karnevál, hanem hogy élni lehessen ezen a földön. Arról, hogy a felső világ kigyógyuljon ignoranciájából, céltalanságából, szürkéségből. Nem arról van szó, hogy megtisztuljunk a nevetésben, miután kiéltük irracionális ösztöneinket, hanem arról, hogy az örülség a felső világban is megmaradjon. A karneválnak a regény végén vége szakad, de a hangulat ezután belengi a felső világot, emberibbé, lakályosabbá téve azt. A vasárnapi nevetés elszáll, de nyoma itt marad bennünk, élő mítosszá változik, mint *Az elveszett cirkáló*:

"Ha nagy köd van az óceánon, és lesötétített hajó tűnik fel valamerre, amelyik nem felel rádióhívásra, ma már nem csempészeket gyanítanak rajta, akik titokban közlekednek. Mindenki tudja, hogy a Balmoral ez, amelyet valamikor a levegőbe ragadt és hétszer meg-

forgatta a ciklon. Azóta mint kísértethajó közlekedik, rádiója néma, de ha megjelenik elmosódott, lámpátlan árnya, az általában nagy vihart jelent. Ezt ma már minden felvilágosult matróz tudja."

Ami megmarad, mítosszá változik. Csak az marad meg, ami mítosszá lesz.

És a szeretet. Mert mi más a szeretet, mint dialogikus viszonyban lenni, kitaszítottként is képesnek lenni arra, hogy ne vessük meg a felső világot, hanem állhatatosan figyelmeztessük, hogy emberek, szükségem van rátok, és nektek is pont úgy szükségetek van rám, mint rátok nekem.

Mert kegyetlen élet lenne szeretet, dialógus nélkül az alvilágban élni. Mert ténylegesen is logikátlan, vad és demens világ lenne ez, ha... Abszurd világ lenne, ha nem éppen a szeretet, a másikkal dialogikus viszonyba lépés szabná meg minden lépésünket, bearanyozva azt. A Másikkal, aki ugyanaz.

És Rejtő szeret engem, mert szereti a Másikat: Vanek urat, Górcsev Ivánt, Piszkos Fredet, ezt a tengeri medvét, Prücsököt, és szereti a Csontribigadot. Fülíg Jimmy az, aki szeretettel gondolt San Antonio herceg anyjára, mert az elfogadta, hogy anyjának szólíthassa. "Mert engem nem csókolt meg anya több mint tíz éve. Most jól esett ez, akkor is ha az anya a másé. Az anyai csók

minden cselekvést. Magdolna "sokat szeretett", és sokat szeret Fülíg Jimmy, Buzgó Mócsing, és Piszkos Fred. Leningrád cowboys men-ni Amerika. És én akarni lenni Fülíg Jimmy és Piszkos Fred. Szeretni akarni lent és fent.

De íme megszólal újra az irodalomtudós-galeri: a szeretetet nem lehet megfogni! A szeretetet nem lehet elemezni! És milyen író ez a Rejtő, aki mindig *meghatódik*, ha hőseinek botorkálását látja a nem rájuk szabott világban (Vanek úr a légiónban)? Hol van belőle a tárgyilagosság, és hol van belőled, mint kritikusból a distancia, amitől megtudjuk, hogy a Rejtő-mű értékes?

Hidd el, ó barátom, én sem tudom, mitől döglök a légy. De az biztos, hogy te sem. Viszont én állítólag hiszem, hogy amit Rejtő csinál, attól végigborsózik a hátam. Pedig még abban sem hiszek igazából, hogy hiszek. De ha Rejtő meghatódik, akkor a diszharmónia mögül előbukkan egy másik, egy isteni világ, az aranykor, egy pillanatra felbukkan hitem szerint az ember igazi környezete, a rációt és irrációt, logikát és illogikát, moralitást és immoralitást egységbe hozó világ, melyben mindenki megtalálhatja a maga helyét. Piszkos Fred érzékeltlen maszkja mögül előbukkan ilyenkor az ember, és Piszkos Fred akár Isten, tehát a Te arcképed is lehetne, amint szutykosan, hónaljig érő kabátban áll a királyné lakosztályában:

"— Isten áldjon, Heléna.
— Hová mész, Theodor?
— A tengerre...
Az asszony lehajtott fejjel a szőnyeget nézi...
— Megbocsátottál nekem...
Theodor?

Csend... A királyné lassan fel-emeli a fejét, és egyedül van a szobában. Piszkos Fred, a kapitány, szép csendben elment, és nem látta többé soha."

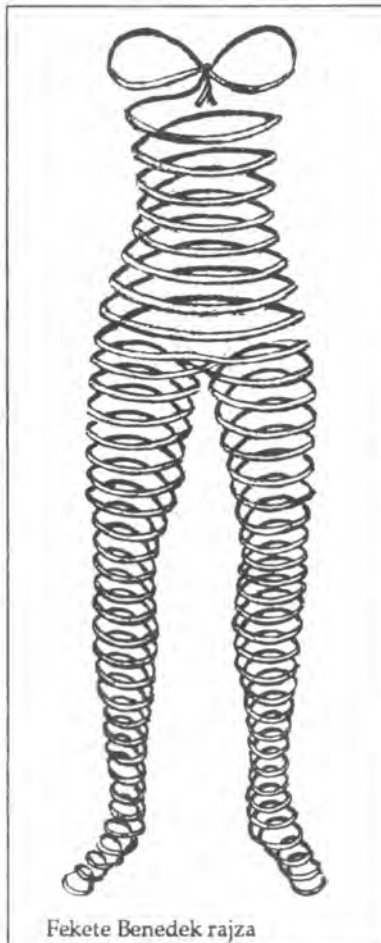
És én hiszem, hogy valahol itt kezdődik az irodalom, amikor szeretettel tudunk viszonyulni a vilá-gunkhoz, amely körülvesz, s amely a maga módján tökéletes. Mit tehet az író a művészet eszközeivel, kérdem én, most már csak magamtól? De Rejtő nem hagy magamra, választ ad, mert választ akarok hallani: azt teheti, hogy rádöbben engem a világ szépségeire, és egy burkot nyújt, amelyben élvezni is tudom ezt a szépséget. Morgenstern szavaival, "az olvasó szeretetre és biztonságra vár, mely mint egy hatalmas és biztonságos esőernyő, megőrzi őt a feneketlen mélységbe való zuhanástól."

The rest is silence. A többi nevetés.

29 Rejtő Jenő (P. Howard): Vanek úr Párizsban. Bp. 1986.

30 A már említett Urmuzy gyűjteményes kötetében újabban felveszik a rendőrfogalmazónak a szerző halálakor írt jegyzőkönyvét is, mivel tökéletesen beleillik az urmuzy művek világába, pontosan olyan bizarr, nevetető.

31 idézi Almási Miklós, i. m. 71

Fekete Benedek rajza

és ölelés mégis az enyém volt, és nem cseréltem volna el egy igazi széplány csókjáért. Akkor éppen úgy szerettem ezt az asszonykirályt, mint a magam valódi édesanyját."

Szeress, és tégy akármit, sugallja Szent Ágostonnal a szerző, hisz a szeretet egymaga pozitívvá változ-

SZ. MÁRTON IBOLYA

Mit rejt A rózsza neve könyvtára?

"E mindenség alkotóját és atyját nagy dolog volna megtalálni, s ha megtaláltuk is, lehetetlen volna mindenkiel közölni."
(Platón, *Timaios*)

Umberto Eco első regényét, *A rózsza neve*¹, főleg amíg az egyetlen is volt, már nagyon sokan, nagyon sokféle szempontból vizsgálták, értelmezték. A regény szinte számtalan lehetőségét adja a megközelítésnek, a kommentátor úgyszólván kedvére válogathat közöttük. "A szöveg megvan, és hat, ahogyan hat."² Erre az írásra a rejtélyes könyvtár hat a leginkább. Titkainak kifürkészésével foglalkozik a következő néhány oldal. A tit(k)ok megfejtéséhez Jorge Luís Borgest és műveit is segítségül hívva, felfedhetővé válik az a szoros kapcsolat is, amely Eco regénye és Borges írásai — esszék, novellák, versek — között fennáll.

I. Arra a következtetésre, hogy a könyvtár-motívum értelmezésében mennyire hangsúlyos Borges szerepe, felfedezvén az erre utaló jeleket, már az első olvasat során eljutunk. Nézzük tehát azokat a legnyilvánvalóbb nyomokat, amelyek a regény folyamatos olvasásakor megjelenő sorrendben rávezetik az olvasót az Eco regénye és Borges közötti kapcsolatra.

Az első jelzésre már a kiadói előszóban rábukkanunk, amikor azt olvassuk, hogy Melki Adso feljegyzéseinek rejtélye *Buenos Airesben* oldódik meg:

Ha nem történt volna valami, még ma is csak találgatnám, vajon honnan származik Melki Adso története; ám 1970-ben, Buenos Airesben,... a kezembe akadt...
(A, 9)

Nagy merészség volna azt állítani, hogy egy ország fővárosának nevéből következtetni lehet annak az országnak egy és csakis egy írójára. A gyanú mégis jogosan ébredhet fel az olvasóban: nem lehet véletlen az, hogy a szerző így és nem másként konstruálja meg az előadandó történet keretét, hogy az egész könyv megszületésének lehetőségét egy Buenos Airesben, és nem máshol bekövetkezett esemény adja.

Adso történetét olvasva az Első nap Tercia című fejezetben hallunk először a *könyvtárról* (A, 45) és néhány oldallal később találkozunk először a *labirintus* szóval, mégpedig éppen a könyvtárral kapcsolatban:

A könyvtár magamagát védelmezi: kifürkészhetetlen, mint az igazság, amelynek szállása csalóka, mint a hazugság, amelynek őrizője. Szellemi labirintus, meg földi labirintus is. (A, 49)

Buenos Aires, könyvtár, labirintus: talán már nem tévedünk olyan nagyot, ha — egyelőre még bizonytalanul — Jorge Luís Borgest gondolunk: írásainak leg-

főbb motívumai közé tartozik a labirintus és a könyvtár.

Akkor bizonyosodunk meg affelől, hogy kapcsolat van Borges és a regény között, amikor az Első nap a *Vesperas* című fejezethez érkezünk az olvasásban. Itt találkozunk először *Burgosi Jorgéval*, a vak aggastyánnal, nem máshol, mint a szkriptóriumban, a könyvtár műhelyében:

...a hátunk mögött hirtelen egy hang harsant, ünnepélyes, szigorú hang:
— Verba vana aut risui apta non loqui!
...A hang egy éveinek terhe alatt görnyedő hátú szerzetestől jött, hófehér aggastyántól, akinek nemcsak a haja, hanem az arca, sőt a szembogara is hófehér volt. Kitaláltam, hogy vak...
— Hadd mutassam be testvéremnek ezt a tiszteletre méltó korú és tudományú embert — mondta Malakiás Vilmosnak, és az újonnan érkezettre mutatott —: a neve Burgosi Jorge. (A, 96)

Ahhoz, hogy Jorge külső tulajdonságaiban Borgest ismerjünk, tudnunk kell Borgestről, hogy könyvtáros, az Argentin

Nemzeti Könyvtár igazgatója volt, és élete utolsó évtizedeiben vakon élt.³ Mint Jorgéről is kiderül, ő sem volt mindig világtalan, és sokára ugyan, de azt is megtudjuk róla, hogy valaha ő volt a könyvtáros. Jorge annyiban pontos mása Borgesnak, hogy könyvtáros, hogy vak, hogy nagy tudású és hogy kiváló memóriájú. De talán még a vakságnál is többet mondó számunkra a két ember — a kitalált és a valódi — nevének egybeesése: Burgosi Jorge — Jorge Luís Borges. Kettejük rokonsága bizonyításra nem szoruló evidencia:

Kellett nekem egy könyvtárt őrző vak ember (jó elbeszélő ötletnek

tartottam), és könyvtár plusz vak ember semmiképpen sem eredményezhet mást, mint Borgest. (AS, 595)

Van tehát a könyvnek négy — a szorosan vett történetnek három — olyan eleme, amelynek jelentőségét valószínűleg már az első olvasatkor felismerjük, és szövegen kívüli tapasztalatunk alapján kapcsolatba hozunk Borgesszal. Ez a felfedezett és a szerző által is igazolt kapcsolat egyfajta megfejtési kulcsként szolgál számunkra az értelmezés során.

Borges szövegei nincsenek konkrétan jelen a regény szövegében⁴, de motívikus jelenlétük könnyűszerrel megragadható. Már-már közhelynek számít a kijelentés, miszerint Borges *Bábeli könyvtár* című novellája képezi az általános hasonlósági kapcsolatot a regénnyel; hiszen — mint látni fogjuk — majdnem teljesen pontos modellje Eco könyvlabirintusának.⁵

II. Az apátsági könyvtár legnyilvánvalóbb, legszembetűnőbb, legtöbbet emlegetett és egyben a szerzetesek számára a legfélelmetesebb tulajdonsága labirintikus jellege. Ugyanakkor a 'könyvtár mint labirintus' motívum az egyik legfeltűnőbb nyom, amely a bábeli könyvtárhoz vezet. Figyelmünk középpontjába ezért először a labirintikus jelleg kerül.

II. 1. Annak tisztázásához, hogy jelen esetben mit értünk labirintikus jelleggel, Hermann Kern *Labirintusok*⁶ című könyve nyújt szakszerű segítséget. Kern három jelentését különbözteti meg a labirintus szó aktuális használatának. A labirintus mint metafora egy nehéz, átláthatatlan szituációra utal; mint *útszövevény*, több lehetőség közül való választásra kényszeríti a látogatót, gyakran zsákutcába vezetve őt. A harmadik, *eredeti jelentésében egyetlen hosszú, kanyargó, zsákutcák nélküli útra* utal.

A rózsza nevében a labirintus szó metaforikus értelme egyértelműen megragadható, több szinten is, mint például: az egymást követő gyilkosságok rejtélyének, a pápa és a császár ellenséges és ellentmondó viszonyának, az eretnekmozgalmak kusza, egymásból ágazódó, egymásba torkolló történetének szintjén. Metaforaként funkcionálva, ebben az esetben meglehetősen száraz a labirintus szó értelme. Sokkal érdekesebb és izgalmasabb a Kern által másodikként megjelölt jelentését vizsgálni (a harmadik itt szóba sem jöhet), hiszen az Aedificiumban található könyvtár egy valódi, elágazásos, többszöri választásra kényszerítő útvesztő. Felfedezéséhez fel kell szerelkeznünk mindazzal, amit általában az elágazásos labirintusokról és Borges Bábeli könyvtár-labirintusáról tudunk.

II. 2. A lehetséges mértékben kizárva minden elvont gondolatot, jelentéstulajdonítást, hasonlítsuk össze az apátsági és a bábeli labirintus néhány hasonlóságot, sőt olykor azonosságot mutató szerkezeti elemét. A beosztás mindkettőben mértani pontosságú, de eltérő, már csak amiatt is, hogy az apátsági könyvtár zárt, a bábeli

>>>>> folytatás a 13. oldalról

jelentős — országainak térképét képezi le a szobák elosztásával, a könyvek tematikus elrendezésével:

a könyvtárt csakugyan a világ térképére tervezték és rendezték be. Északon volt ANGLIA és a GERMANI nevű rész, mely a nyugati fal mentén GALLIA-hoz csatlakozott, hogy azután a nyugati végen a HIBERNIA, majd pedig a déli fal felé továbbhaladva a ROMA nevű részben (a latin klasszikusok paradicsomában!) és YSPANIA-ban folytatódjék. Délen ezután következett a LEONES és az AEGYPTUS, majd tovább, keleten IUDEA és FONS ADAE. Kelet és észak között, a fal mellett volt ACAIA, mely — így mondta Vilmos — remek színekdoché Görögország megnevezésére; s csakugyan, ebben a négy szobában rengeteg régi pogány költőt és filozófust találtunk. (A, 375-76)

Látszólag nagyszerű szabályosság, "mennyi harmónia, csodálatos jelenetekkel felruházható összhang" (A, 254) jellemzi, mégis a benne eligazodni vágyót összezavarja. Mivel a szobák átjáróinak kialakítása már semmiféle szabályszerűséget nem követ, a rend nem az átláthatóságot szolgálja, hanem épp az ellenkezőjét: az összezavarást, és kérdéssé teszi saját létét: a "lehető legnagyobb renddel a lehető legnagyobb zűrzavart" (A, 255) kelti. A renddé váló rendetlenség, a kozmosz és a kaosz egymásba tartozásának gondolata szintén megtalálható a bábéli könyvtár leírásában: "egyazon kötetek ismétlődnek egyazon rendetlenségben (amely így ismétlődve renddé, a Renddé válik.)" (B, 43)

III. 1.

A könyvtár építőinek terve, hogy kiismerhetetlenné tegyék a könyvek szentélyét, hogy lehetetlenné tegyék a benne való eligazodást, sikerrel valósult meg, hiszen beavatatlanok nem is fedhetik fel titkait — egészen Vilmos érkezéséig, de az ő győzelme sem teljes. Így, akárcsak Vilmos elméleti (filozófiai, teológiai) és gyakorlati (a gyilkos utáni) kutatásai, a könyvtár is, mint a világegyetem szimbóluma a végső megismerés lehetetlenségére vezet rá. A könyvtár sokrétű szimbolikájának része, hogy Vilmos nominalista meggyőződésének és a végtelen szemiozis gondolatának is jelképévé válik. Ez a könyvekből álló univerzum mintegy materializációja Ockham nyelvfilozófiájának, miszerint tudományos megfigyeléseink elsődleges tárgyai nem a dolgok, és még kevésbé a fogalmak, hanem a mondatok. A tudományok a nyelvtől függenek, a világot megismernünk lehetetlen ezért: ismereteink csak addig terjednek, ameddig a nyelv foglyaiként eljutunk. A minden emberi tudást magába foglaló könyvtár könyvei sem tudnak választ adni végső kérdésekre. Tudásunk így soha nem a világról szól, hanem jelek és jelentések további, végtelen láncolatáról. — Így hát mindig és csakis olyasvalamiről lehet szó, ami valami másról szól, és így tovább, de a végső,

az igazi valami az soha, sehol sincs?" (A, 372) — Adso kérdése visszhangként kísért a regény lapjain. Egyik elméleti írásában Eco így válaszolja meg a kérdést:

In un universo dominato dalla logica della somiglianza (...) l'interprete ha il diritto e il dovere di sospettare che ciò che si credeva il significato di un segno è di fatto il segno di un significato ulteriore.

III. 2. A világ megismerésére, a természet vagy Isten logikájának megértésére nincs módja az embernek. Hacsak nem a véletlen folytán — mondja Borges az *Isten betűje*, Az Alef hősei által, akiknek az abszolútum egy tárgyban, egy mintában, egy pontban, egy rajzolatban mutatkozik meg, véletlenszerűen és esetlegesen:

szemeim látták ezt a titkos és sejtelmes tárgyat, amelynek nevét bitorolják az emberek, de amit soha ember nem látott: a megfoghatatlan világegyetemet. (Az Alef, B, 214)

van, aki egy fényvillanásban látta az Istent, van, aki egy szabályban ismert rá vagy egy rózsza szirmában. Én egy igen magas Kereket láttam... Láttam a mindenséget, és láttam a mindenség belső rajzolatát... Láttam végtelen sok folyamatot, melyek egyetlen boldogságot alkotnak, s megértve mindent, sikerült megértenem a jaguár írását is." (Isten betűje, B, 168)

Eco regényében is szerepet kap a tudás megszerzésében a véletlen, igaz, nem olyan súllyal, mint Borges írásaiban. Vilmos gyakorlati információkhoz jut általuk, és így halad egy-egy kis lépéssel előre a nyomozásban. Adso álmát megismerve jön rá, hogy milyen az a könyv, amely körül a véres események zajlanak. Vilmos nagyszerű logikával, kitűnő elméleti felkészültséggel birtokában gondolkodik, keres, kutat, hipotéziseket állít fel és vet el, éberrel figyel, gondolatmozaikokat rakosgat, Adso álmodik: "azt hiszem, a te szendergő szellemed többre jutott az okoskodásban, mint amennyire én hat teljes nap alatt, ébren jutottam." (A, 509) Esetlegesség, a véletlenszerűség idézi elő Vilmos egyik legfontosabb felismerését; intuíció, tudomány és a véletlen együtt szolgálják a továbblépést.¹⁰

Hasonlóképpen teremti meg az író azt

a szituációt is, amikor a másik, hasonló horderejű felismerés éri Vilmost: hogyan lehet bejutni a finis Africae-ba. Adso kikotyogja azt az asszociációt, amelyet elméje hibás megjelölése között (tertius equi), és ebben az "u"-ban, ami a különbséget teszi a de re (a harmadik ló) és a de dicto (az equi szó harmadik betűje) jelentés között, Vilmos felismeri Venantius rejtvényének megfejtését:

— A Jóisten áldjon meg téged, Adso! — mondta. — Hát persze: *suppositio materialis*! A dolog nem de re, hanem de dicto értendő ... *Primum et septimum de quator* nem "a négy közül", hanem a négyből, vagyis a "négy" szóból az első és a hetedik, mármint az első és a hetedik betű! (A, 532-33)

Venantius rejtvénye a középkori nyelvfilozófia újdonságára, a *suppositio* elméletére épül. Ez kimondja, hogy a nyelvi terminusaink a nyelvhasználat során, a különböző típusú mondatokban különböző jelentéssel bírnak. Vagyis nemcsak szokásos jelentésükben fordulhatnak elő (*suppositio proprius*), hanem úgy is, hogy önmagukra utalnak (*suppositio materialis*). Venantius jegyzetében ez utóbbi, ritkább lehetőség realizálódik, és erre a véletlen hívja fel Vilmos figyelmét.

Szintén a véletlen olyan következtetésre veszi rá az egyébként roppant óvatos és kételkedő Vilmost, amelynek nincs reális alapja. Az apokaliptikus jóslatok "félre", azaz végső soron nyomra vezetik őt. Így jut el egy tévedés folytán Jorgéhoz, aki valóban gyilkos, ha nem is úgy, ahogy azt Vilmos, és vele együtt mi, olvasók esetleg elképzeltük. Vilmos győzött, sikerült megoldania a gyilkosságok rejtélyét. De az igazsághoz hamis következtetések révén jutott, tehát vesztett, mivel tudása, elméje nem a valóság megismeréséhez, hanem egy hamis minta fabrikálásához vezette. Ehhez a véletlen által életre keltett mintához alkalmazkodik Jorge is, elhítetvén magával, hogy "a halálesetek valamely isteni tervet követnek és én nem tehetek róluk" (A, 547); vagyis „meggyőződésévé válik, hogy cselekedetei szükségszerűek voltak. Ugyanebből az esetből Vilmos egészen ellentétes következtetést von le: "Nem volt terv..., és én tévedésből jöttem rá." (A, 572) Az ő számára a tanulság a történeteket átható esetlegesség felismerése és elfogadása.

III. 3. Hogyha azonban minden törekvés hiábavaló, hogyha a tudás nem visz közelebb a mindenség megismeréséhez, akkor miért folytatjuk a keresést? Miért nem hagyunk fel e meddő próbálkozással? Adso, az Utolsó lap beszámolója szerint, az átélt események, a megszerzett tapasztalatok birtokában is — mintha csak a tipikus gyilkost jelenítené meg — visszatér a tett színterére, az egykori, leégett apátság kormos-romos helyére, és összeszedgeti az érvek pusztítását túlélte lapokat, könyvmaradványokat. Megmenti őket, összeállítja belőlük saját minikönyvtárát, amely "kicsiny mintája, jele a

nagynak, amely eltűnt, töredékekből, idézetekből, befejezetlen körmondatokból, könyvcsonkokból való könyvtár" (A, 581.). Mindezt nemcsak az egykori "könyvtárak könyvtára" iránti áhítatos szeretettől, a maradványok féltő gondoskodásának igényétől hajtva teszi, hanem főleg azért, hogy további, hosszú élete során még sokat foglalkozhasson vele: böngéssze, faggassa őket. Mintha "a könyvtár ízekre szagztatott porcikáit böngészve holmi üzenetre" (A, 508.) számítana, a könyvcsonkokban nemcsak a teljes könyvek jelét látja, hanem a gondviselés útmutatását is: ezt olvasd, itt folytasd a keresést:

szóból vagy képtöredékből gyakorta kitaláltam, hogy melyik műből való. Ha azután idővel megtaláltam egy ilyen könyvnek a mását, szeretetteljes áhítattal forgattam, mintha az elpusztult példány a gondviselés követe, mintha világos égi jel volna, mely azt mondja: tolle et lege! (A, 580)

A legfontosabb, a lényeg nem más, mint maga a keresés. Nem is biztos, hogy előnyünkre válna, ha megismernénk a világ minden titkát: szembesülnünk kellene a bizonyossággal, megtudnánk, hogy létezik-e Ő, a Mindenható. Eco szerint ez a bizonyosság megölné az ember gondolatait:

"Ha tényleg tudnánk, hogy Isten létezik-e vagy sem, akkor nem lenne se filozófia, se teológia... Az ember szempontjából ennek a bizonytalanságnak alapvető szerepe van."¹¹

Vilmos is ezt válaszolja az élete első és egyben utolsó hittudományi konklúzióját megkockáztató Adsónak:

Azt állítani, hogy Isten teljességgel mindenható, és hogy teljességgel ki van szolgáltatva a tulajdon döntéseinek, nem egyenlő-e annak kinyilvánításával, hogy Isten nem létezik?...

— Hogyan is terjeszthetné tovább egy tudós a tudományát attól fogva, hogy igennel válaszol a kérdésre? (A, 573)

Borges írói fantáziájában az *Isten betűje* című novella hőse egyesül a mindenséggel, látja az Istent. Ezáltal megszerzi annak lehetőségét, hogy ő is mindenhatóvá legyen, mégsem mondja ki a "tizennégy esetleges (esetlegesnek tűnő) szóból álló formulá"-t, mert már nem emlékszik önmagára: "ő volt, ... ő most már senki", mert "Aki szembenézett a mindenséggel, aki belelátott a mindenség lángoló rajzolatába, az nem gondolhat egyetlen emberre vagy balsorsára, még ha ő maga volna is az az ember." (B, 168)¹² A találkozás végzetes az emberre nézve, de a keresés éltet, célt ad.

A rengeteg tudást, óriási mennyiségű könyvet tartalmazó könyvtár ideális színtere a keresésnek. Tudván, hogy "A könyvek nem azért vannak, hogy higgyünk nekik, hanem azért, hogy megvizsgáljuk őket" (A, 371), az olvasások, olvasatok révén talán tehetünk egy-egy lépést a meg-

fejtés felé. A borges-i lapozás a fontos, annak a reménynek, hajtóerőnek a táplálása, amely azt mondja Borges bábeli könyvtárosaival: "Nem tartom valószínűtlennek, hogy az univerzum valamelyik polcán megvan a totális könyv." (B, 40.) A könyvtár valamelyik könyvében, az univerzum valamelyik jelében lehet, hogy mégiscsak benne rejtőzik a Mindenség titka.

IV. Ezt a reményt táplálja az is, hogy mint Borges mondja: "egy könyv létezéséhez elég létének lehetősége" (B, 40.), és nemcsak mondja, hanem több variációját is adja e gondolatnak a műveiben, amikor olyan könyvekre hivatkozik, azokat recenzálja, kritizálja, felhasználja, amelyek nem léteznek, ámbar létezhetnének. Ily módon az erudícióval játszik, gúnyt űz belőle, eretnek módon fölragja a törvényeket és filozófiájának szolgálatába gyakran fiktív dokumentumokat állít, amelyek harmonikusan keverednek a valódiakkal. Az emberiség valódi könyvtárai helyett egy maga által összeállított, valós és elképzelt könyvekből álló fiktív könyvtárat használ.¹³

Eco követőjévé válik Borgesnek: A rózsza neve kétszeresen is fiktív könyvre épül.

IV. 1. A *Természetesen egy kézirat* című (ál)bevezető tanúsága szerint, a regény valószínűleg nem született volna meg, ha Buenos Airesben rá nem bukkan a szerző Milo Temesvar könyvecskéjére:

...a *Tükrök alkalmazása a sakkozásban*, melyet már volt alkalmam (másodkézből) idézni a magam *Világéke-hirdetők és beilleszkedettek* című művében, újabban megjelent, *Az Apokalipszis kufárai* című könyvéről szólván. (A, 9.)

A Milo Temesvar ezen könyvében megtalált, "az Adso kéziratából vett bőséges idézetek" adják a végső lökést a szerzőnek könyve megírásához. Csakhogy: sem Milo Temesvar, sem a neki tulajdonított művek nem léteznek, és soha nem is léteztek, mert mindössze a fantázia termékei. Erre a lehetőségre maga a szöveg is felhívja az olvasó figyelmét azáltal, hogy az előző bekezdést a következő kijelentés zárja: "mindeddig megíratlan

könyveket is lehet vizionálni" (A, 9.). A fiktív Milo Temesvar és művei, mint a fenti idézetből is kiderül, nem ebben az Eco-műben jelennek meg először, és a tájékozatlan olvasóban valószínűleg így már fel sem merül a gyanú, hogy az egész csak írói játék. A szerzőnek ez a visszautalása egy korábbi — valós — írására néhány sor után semlegesíti az előző bekezdés záromondatába elhelyezett figyelemztetést. Milo Temesvar "valós történetét" maga Eco mesélte el írásban is, látván, milyen jól sikerült az a fogadásból kialakult játék, amelynek az volt a tétje, hogy komoly, a könyvszakmában járatos emberek tényként kezeljenek egy fiktív adatot.¹⁴

IV. 2. A *Rózsza neve* másik fiktív könyve Arisztotelész *Poetikájának* második része, a regény egész történetének központi magja. Hogy Arisztotelész valóban megírta-e a második részt, az már megválaszolhatatlan kérdés, mindenesetre a tragédiát tárgyaló első rész alapján jó okunk van azt feltételezni, hogy igen, megírta; ám nem maradt fenn. Ez az európai kultúra nagy veszteségeként számon tartott mű Eco regényében materializálódik — és itt is elpusztul. Ebben az esetben tehát nem egy merőben fantáziált könyvre épít a szerző, mint Milo Temesvar műveinek esetében, hanem egy olyan könyvre, ami, bár semmi nem bizonyítja minden kétséget kizáróan, valószínűleg létezett, és ma mégsem része az emberiség könyvtárának. Mivel az események a *Poetika* második része körül zajlanak, mint-hogyha az egy minden tudást magába záró könyv volna, Jorge, akinek birtokában volt, de fennhatósága alól kikerült, emlékeztet a borges-i bábeli könyvtár könyvtárosa, aki egy titkos hatszögben megtalálta a 'totális' könyvet, és így Istenhez hasonlóvá vált. A különbség köztük mégis nagy, mert míg a bábeli könyvtáros tudásában vált Istenhez hasonlóvá, addig Jorge a cselekedeteivel utánozza Istent, amikor emberi életek fölött dönt, azaz gyilkol, a könyv lapjaira kent rőreg segítségével.

V. A könyvtár másik lényeges jellemzője, hogy könyvei egymással 'beszélgetnek': utalnak egymásra, idézik egymást, fel- és kihasználják egymást. Ezért lehetséges, hogy Vilmos ismeri nagy vonalakban a keresett könyv tartalmát anélkül is, hogy valaha látta volna, és amikor a kezében van, akkor is elolvasása nélkül képes előadni a tartalmát. Venantius is tudta már Vilmos előtt, a másodlagos, számára hozzáférhető forrásokból, hogy léteznie kell egy elsődleges forrásnak, amelyre ez utóbbiak épülnek.

VI. Az, hogy Vilmos közvetlen ismeret híján is ismeri egy könyv tartalmát, nemcsak azért lehetséges, mert a könyvek 'dialogizálnak' egymással, hanem azért is, mert minden le van már írva. Ez a gondolat is megtalálható Borgesnél: "a Könyvtár teljes, és a polcain a húszegyné-

>>>>> folytatás a 16. oldalon

>>>>> folytatás a 15. oldalról

hány ortográfiai jel valamennyi — bár nagyszámú, de mégsem végtelen — lehetséges kombinációja előfordul, vagyis mindaz, ami kifejezhető (és valamennyi nyelven megvan). (B, 37.) A könyvtár ezért "az emberiség emlékezete", "egy fajta protézise a tapasztalatnak"¹⁵ mondja Eco az interjúban, amelyben a regény könyvtár-motívumát értelmezi, hiszen így folytatja:

már Borges is így látta —, hogy a könyvtár egy fajta istenpótlék. Hogyha Isten létezik, akkor mindentudó voltánál fogva egy fajta óriási könyvtárnak tekinthető.

Dante azt mondja az Isteni Színjáték végén: az istenlátás egy könyv fellapozásához hasonlít, "si squaderna".

Így hát Isten látása nem egyéb, mint az egyetemes könyvtár látása.

Nemcsak az interjú készítőiben, hanem a minden tudást magába foglaló, enciklopédikus jellegű apátsági könyvtárat vizsgálóban is kialakul az a feltételezés, hogy a könyvtár végső soron nem más, mint Istennek a szimbóluma. Ezt Eco sem cáfolja, sőt az említett interjúban elismeri lehetőségét:

Ha meggondolja, hogy a könyvtárat mekkora hely illeti meg, — ugye, túl nagy helyet adtam neki, — akkor észreveszi, hogy (...) valami másról van szó. És ha azokat az extratextuális utalásokat is figyelembe vesszük, amelyek itt ma este elhangoztak, akkor gondolhatjuk azt, hogy az a valami Isten.¹⁶

Borges azonosította az univerzumot a Könyvtárral, és amikor az egyikről írt, az a másikról is szólt. Eco, bár számtalan tekintetben Borgest követi a saját könyvtárának konstruálásában, nem tesz egyenlőséget a könyvtár és még valami közé. A rózsá nevének könyvtára — hogy a címben feltett kérdés választ kapjon — egy olyan jel, amely több jelentést rejt. Az általam felismert jelentésekkel foglalkozott ez az írás.

JEGYZETEK

1 Felhasznált kiadások: Umberto Eco, *Il nome della rosa*, Bompiani Editore, Milano, 1997., magyar fordítása: Umberto Eco, *A rózsá neve*, Árkadia Kiadó, Budapest, 1988, ford. Barna Imre. A továbbiakban a szövegben előforduló idézetek után zárójelben, az 'A' betűvel jelölöm a kiadást.

2 Umberto Eco, *Széljegyzetek A rózsá nevéhez*, in: Umberto Eco, *A rózsá neve*, Árkadia Kiadó, Budapest, 1988, ford. Barna Imre, pp. 587. A szövegben 'AS'-sel utalok rá.

3 Borges akkoriban vesztette el a látását, amikor kinevezték az Argentínai Nemzeti Könyvtár igazgatójává, és élete végéig vakon élt, dolgozott és alkotott tovább. Hihetetlenül jó memóriája volt, vaksága nem akadályozta abban, hogy tovább bővítsé ismereteit. Elképesztő mennyiségű adatot, szöveget őrzött pontosan a memóriája.

4 Számtalan szöveg konkrétan van jelen (mint pl. Pádúai Marsilius, Ockham Vilmos, Roger Bacon gondolatai, bibliai idézetek és mások), bele vannak szöve a szövegkor-

puszba. Az intertextualitás e sűrű bozótjának felderítése már sok tanulmányíróra serkentett munkára.

5 Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban gyakran fogom használni az 'apátsági' és a 'bábeli könyvtár' megnevezést a két szerző említett műveiben szereplő könyvtárak jelölésére. Felhasznált Borges-novelláskötet: Jorge Luis Borges, *Körkörös romok*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1972. A szövegben 'B' betűvel jelölöm a kiadást.

6 Hermann Kern, *Labirinti*, Feltrinelli Editore, Milano, 1981.

7 Franco Cardini, *Clericus in labyrintho*, in: *Saggi su Il nome della rosa*, a cura di Renato Giovannoli, Bompiani Editore, Milano, 1985., pp. 21-32.

8 Paolo Santarcangeli, *A labirintusok könyve*, Gondolat kiadó, Budapest, 1970., ford. Karsai Lucia.

9 Umberto Eco, *Interpretazione e sovrainterpretazione*, Bompiani Editore, Milano, 1995., pp. 59. (Egy, a hasonlóság logikája által dominált univerzumban az értelmezőnek joga és kötelessége feltételezni, hogy az, amit egy jel jelentésének hittek, valójában jele egy további jelentésnek.)

10 Adso álma a pszichoanalízis szemszögéből is magyarázható, erre maga a szöveg is feljogosít, hiszen Vilmos mondja, hogy: "Az álom írás, az írás pedig sokszor nem más, mint álom". — Erről pedig Jung juthat eszünkbe, aki gazdag munkásságában az álom és a költészet közös eredetéről is értekezett. Ennek a nézőpontnak a tárgyalása azonban e tanulmány tárgykörén kívülre vezetne, ezért beérjük a fenti megjegyzéssel. Bármilyen következtetésre is vezetne egy ilyen vizsgálódás, az tagadhatatlan, hogy az eseményeknek ilyen alakulása nem szükségszerű, tehát esetleges, azaz a véletlenre épített.

11 Jean-Jacques Brochier és Mario Fusco interjúja: Umberto Eco a Nyitott műtől a Foucault-ingáig, in: *Magyar Lettre*, 1993. tavasz, pp. 35.

12 A borges-i hős gyakran megtalálja a megoldást, az abszolútumot. Orbán János Dénes, Borges írói világáról írott szakdolgozatában (Babes-Bolyai Tudományegye-

tem Kolozsvár, 1996.) az abszolútumnak két formáját különbözteti meg: a) verbális forma (ezzel találkozunk *A palota parabolája*, *A titokban végbement csoda*, *A Főnix szekta*, *Az Isten betűje*, *A tükör és a maszk* című írásokban), b) tárgyi forma (*Bábeli könyvtár*, *Az Alef*, *A Zahir*, *A korong*, *Homokkönyv*, *Kék tigrisek* című novellákban).

13 Úgy vélem, főleg az egyes példákat kiragadnunk, hiszen Borges teljes életművét átszövi írói fantáziájának ez a sajátossága.

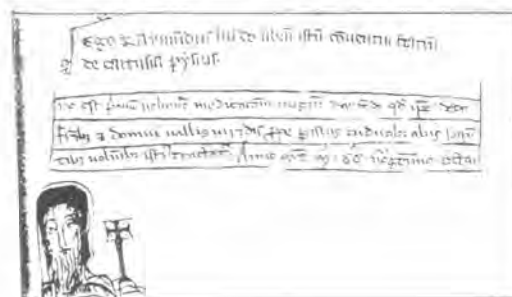
14 Id. Prelude to a Palimpsest, in: *Naming the Rose*, Essays, pp. XII-XIII, idézi Costantino Marmo in: *Introduzione*, in: Umberto Eco, *Il nome della rosa*, Bompiani Editore, Milano, 1996, pp. 12-13. A szöveget saját fordításában, függelékben közlöm.

15 Jean-Jacques Brochier és Mario Fusco interjúja: Eco a Nyitott műtől a Foucault-ingáig, in: *Magyar Lettre*, 1993. tavasz, pp. 33.

16 i. m. pp. 34.

FÜGGELÉK a 14-es számú jegyzethez:

A '60-as évek elején, a Frankfurti Könyvkiállításon négy tiszteletre méltó kiadó találkozott, hogy együtt ebédeljen... a könyvkiadás történetének egy olyan periódusa volt ez, amikor elképesztő összegeket fizettek ki csekély értékű könyvek jogainak megvásárlásáért, és ezek a kiadók aggódtak a felelőtlen tendencia miatt. Egyikük azt mondta: "Fogadjunk, hogyha kitalálunk egy szerzőt — mit tudom én, legyen Milo Temesvár —, aki írt egy új regényt — például azt, hogy Engedjétek most megmondanom — és mondjuk a New American Library nemrég kifizetett 50.000 dollár előleget a kézirat rendelkezési jogáért, éjszakáig már mindenki rohanna megszerezni a fordítási jogokat." Valentino Bompiani visszatért a standunkhoz, és beszámolt erről a fogadásról. Jártamban-keltemben, kérdezgetve erről a titokzatos Temesvárról, itt-ott elejtve egy-két információt, elindítottam a szóbeszédet. A pletyka elterjedt: hat óra körül gyakorlatilag mindenki kész volt a lelkét is eladni, hogy megszerezze Temesvárt, és nyolckor, a vacsoránál egy híres olasz kiadó azzal dicsekedett, hogy magáénak tudhatja az egész világra szóló kiadási jogokat. Szeretni kezdtem Milót. Két évvel később írtam egy hamis recenziót Temesvár könyvéről, *Az Apokalipszis kufáiról*. Recenzióm egy akadémiai svindli volt, azzal a céllal, hogy játékot csináljon Adorno és Marcuse állításaiból. Számos olyan jelzést beleszóltam a recenziómba, ami utalt annak hamisságára. Azt mondtam például, hogy Milo Temesvár a "baloldaltól való elhajlással" vádolt, és emiatt hazájából száműzött albán, hogy a könyvet a Snoopy & Snoopy Inc. adta ki. Mindez hiábavaló volt. Egy nagy kiadó komolyan vette a recenziómat és megbízta ügynökeit, hogy bármi áron vegyék meg a könyvet. Milo Temesvár nem létezik, legalábbis nem abban az értelemben, ahogy a köznap ember érti a létezni szót; de valamilyen módon, *e flatus vocis* köré egy hihető világot építettem.

A századvégi háború

>>>>> folytatás az 1. oldalról

ledkezik a világ bajbajutottain segíteni. A koszovóiak esetében nem feledkezett meg, ennek ellenére a világ közvéleményének jelentős része több-kevesebb heveséssel tiltakozik a bombázások ellen. Lehetett volna még tárgyalni? Holbrook, majd Primakov is dolga végetlenül távoztak Belgrádból. A jelenlegi NATO-békefeltételek mellett, most már nyilvánvaló, nem lehet Milosevicet a tárgyalóasztalhoz kényszeríteni. Ergo: a feltételeken kellene változtatni. De most már nem a NATO politikusai, hanem katonai parancsnoksága viszi a szót, amely a logika nyelvén próbálja lefordítani a háború irracionális természetét.

Nagy igyekezetében a Szövetség propagandagépezete Milosevicet fasisztaként nevezi nevén, a fél világon tüntetők pedig horogkeresztet festenek az amerikaiak csillagos-sávos zászlajára. Persze egyik félnek sincs lényegbevágóan igaza, Jugoszlávia ma egy antidemokratikus, tekintélyelvű, elnöki köztársaság, mely általában nemtelenül kezeli a kisebbségeket, az albánokkal szemben pedig tíz éve a jogelvonás és az etnikai tisztogatás politikáját (jó egy éve fegyveresen) alkalmazza. A koszovói albánok fegyveres ellenállása miatt (UCK) Milosevic nem ült le tárgyalni az albánokkal, hanem rendőrökkel és katonákkal tömte tele az övezetet, a harcok során nem kímélte a civil lakosságot, a Rakacsban lelt tömegsír bizonyítja, hogy a népirtásig menően. Az emberi katasztrófával fölért albán százezrek kiűldözése az országból nyilván egy megszállott diktátor és fanatizált katonáinak a műve.

A most ötvenéves Atlanti Szövetség a világ legerősebb és egyben legtartósabb szövetségének bizonyul. Tartósabbnak a Szent Szövetségnél vagy az Entente Cordiale-nál. Am a londoni *Economist*-nak igaza van: "A NATO beavatkozása a második világháború utáni legkockázatosabb vállalkozás." A kockázatok máris kitűnnek. Az információk háború miatt — a hírek kölcsönös cáfolása — szinte semmit se tudni pontosan, de azért néhány dolog világos: a háború második hetéből lassan kifelé tartva, bombázások és rakéta belövés ellenére Jugoszlávia tartja magát, és a NATO vezetői már hetekről, sőt hónapokról beszélnek. Sejthetően villámhábrára számítottak, arra, hogy a szerb népet elválasszák Milosevicstől, szembefordítsák vele. Nem így történt, sőt a jugoszlávok még egy F-117-est is lelőttek, a macedón határon három amerikai foglyot ejtettek, és még politikai sikert is arattak, a koszovói albán

vezető, Ibrahim Rugova Miloseviccsal együtt aláírt egy nyilatkozatot, miszerint a NATO szüntesse be a bombázásokat. Rugova a legmérsékeltebb albán vezetőnek számít, s bár radikális társai nyilván nem értenek vele egyet, Milosevic számára jelentős győzelem a koszovói albánoktól érkező segítség. Ilyenformán az első kockázat: a háború elhúzódik beláthatatlan időre. Ebből következik: a légiháború átsap gyalogsági háborúvá, s így a macedón-jugoszláv határon állomásozó 12 ezer szövetségi katonát megtámadhatják a szerb csapatok, átdobván ezzel a háború tűzét Macedóniára is. *A la guerre comme à la guerre* a jugoszláv hadseregnek is vannak rakétái: mi lesz, ha célba veszik az olaszországi NATO-támaszpontokat?

Irak már rég együttműködik katonailag és a hírszerzésben Jugoszláviával, Bulgária pedig most jelentette be, hogy légvédelme tüzet nyit minden olyan repülőre, mely harminckilométeres körzetben megközelíti a Kozloduj-i atomerőművet. Tágul a kör, s bár a hadszíntér kicsi, a hadfelek száma növekedni kezd. Valóban a legnagyobb kockázat az, hogy a háború nemzetközivé válik. A két orosz — hivatalosan felderítő — hadihajó jelzi, hogy Oroszország részvétele, vagy kívülmaradása még koránt sincs eldöntve.

E században második ízben indul háború szerb földről, de első ízben a történelemben válik egy elkezdett, heveny kisebbségi kérdés *casus belli*-vé. Am a háború kirombanásához, világméretűvé dagadásához nem cél kell, hanem ürügy. Nem tudom elítélni a hajdan vallását is fegyverrel megvédő szerb népet, amelynek azóta számtalanszor kellett belesodródnia a háború irracionális forgatagába, s ezért egykönnyen fanatizálható, manipulálható. A népkarakterizáló általánosítások fabatkát sem érnek. Az egész merő tragédia. A posztmodern háború az elektronikák viadala. Most az orosz és a NATO-tagországok, de főként Amerika elektronikája méri össze erejét. A kőbaltától és a husángtól a számítógépesített bombázóig a technika számottevően megváltozott, de semennyit sem változott a háború: végül is egyedüli célpontja továbbra is az ember. Malraux írja az *Emberi sors* legvégén, hogy hosszú évekre van szükség ahhoz, hogy az ember felnőjön, éretté váljon, boldoguljon, de egy pillanat elég, hogy elpusztítsák. Ez van, a többi fecsegés, üres, olykor veszedelmes spekuláció.

SZABÓ GYÖRGY

Az érettségiről — hatvan év távlatából

A diktatúra alatt eltűnt az írástudatlanság. Legalábbis ezt kellett felfelé jelenteni, másként a nemzet napszámosain, a pedagógusokon verték volna el a port azzal az ürüggyel, hogy rossz munkát végeztek. Ugyanígy jött később az is divatba, hogy mindenkinek át kellett mennie az érettségi vizsgán, mert másként megint csak a tanárok lettek volna a ludasok. E sorok írója sok évtizeddel ezelőtt egy vidéki városban elnökölt az érettségi bizottságban s amellet kardoskodott, hogy az egyik jelöltnek — pártaktivista vagy milicista-tiszt volt — meg kell buknia, annyira gyengén szerepelt minden tárgyból. Am a bizottság helyi tagjai valósággal rimádkodtak érdekében s végül is meggyőzték az elnököt, mert végső érvük ez volt: "Az elnök úr elmegy, de mi itt maradunk, s ki vagyunk neki szolgálatva".

Ámde nem mindig volt ez így. A harmincas években ritkaságnak számított, ha valaki elérte az átmenő hatos osztályzatot. Magam osztályunk legjobb tanulói közé tartoztam; mégis 1939-ben, az érettségi előtti napokban, amikor összetalálkoztam Paál Gusztávvval, német tanárunkkal, aki Vásárhelyt a Klastrom utcában ballagott felfelé a Trébelyben levő kertjébe, ezzel a kérdéssel állított meg, miután köszönttem: "Nos, Gyuri fiam, ha sikerül az érettségi, milyen pályára készülsz?". Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, ide kell írnom a beszélgetés folytatását. Azt feleltem ugyanis: "Tanár szeretnék lenni". Mire ő: "Te szerencsétlen, hisz az rosszabb a favigásnál!" Erre én: "Ha a tanár út elől kezdhetné az életét, milyen pályát választana?" Ő: "Megint tanár lennék".

Nos, 1939-ben megváltozott a helyzet. Nem tudom, a jó eredményekben szerepet játszott-e vagy sem a politika; tény az, hogy huszonhetünk közül tizenhatnak sikerült átmenő jegyet szerezniük. Megjegyzendő, hogy jó osztályunk volt. A Keleti Újság 1938. december 14-i számában Finta Zoltán

cikkét közölt rólunk "Oázis" címmel. Arról írt, hogy a marosvásárhelyi református kollégium utolsó osztályának tanulói az első évharmadban egyetlen szekundát sem kaptak, s a leggyengébb tanuló médiája is felül van a hetesen.

Tanulmányaink utolsó éveiben választani lehetett a reál és a humán tagozat között. Ez azt jelentette, hogy a reálisok egy bizonyos osztályon túllépve nem tanultak latint (a görögöt el sem kezdték), mi, humánosok pedig egy idő után kimaradtunk a számtan és fizika tanulásából.

Az érettségi idegen épületben (a Papiu-líceumban), idegen bizottság előtt folyt, a bizottság elnöke jóindulattal viseltetett a kisebbségi diákok iránt. Három írásbelink volt: román, francia és latin (az utóbbi helyett a reálisoknak matematika). Szóbeli vizsgát tettünk — mindenből román nyelven — a következő tárgyakból: román, francia, történelem, földrajz, filozófia, latin és természetrajz (a reálisoknál a két utóbbi helyett a számtan és a fizika).

Abban az időben a szóbeli vizsga nyilvánosan zajlott, tehát bárki beülhetett és hallgathatta feleletünket. Mikor vége volt csoportom szóbelijének és kijöttem, megállított egy vásárhelyi polgár, aki végighallgatta sikeres szereplésem, és ő is ugyanazt kérdezte, mint Paál Gusztáv tanárom: "Milyen pályára készülsz?" Megmondtam. Erre ő: "Tudja-e ön, mennyit keres egy hónapban Kabdebó doktor?" Dr. Kabdebó Kálmán a város legjobb, talán akkor még egyetlen bőrgyógyásza volt. "Nem tudom — feleltem —, de nem is érdekel, én a tanári pálya mellett döntöttem".

Mikor aztán nemcsak a sikerről értesültünk, hanem a részletes eredményről is, megtudtam, hogy 8,10-es a médiám. És ennek köszönhetően az egyetemre való beiratkozás után ösztöndíjas lettem, mégpedig ingyen kaptam a lakást és a kosztot.

De ez már egy másik história!

BOGDÁN LÁSZLÓ *átiratok múzeuma* pessoa feladja a leckét a heteronimáknak és nekifog megfesteni önarcképét

fernando pessoa:
kálvária XVI.

első fordításváltozat
 alkimisták és rózsakeresztesek
 bolyonganak az asszociációk
 végtelen mezőin és a lélek
 felettük repül minden bú kiold
 valamit belőle szenvedések
 edzik csúfolják feketerigók
 kik halálukig oly vígan fűtyülnek
 átrepülve okot és origót
 az én mit tehet? magát sokszorozva
 tekint vissza zúgó tegnapokra
 holnapra immár az lesz majd a gond
 ha majd a testnek betelik az útja
 romló földi másától elszakadva
 hol üzekedik? hol bujkál? hol bolyong?

második fordításváltozat
 alkimisták és rózsakeresztesek
 kergetik egymást asszociációk
 setét mazón vidám clown kobold
 hancúrozik parádéz a lélek
 valamint belőle minden bú kiold
 de ki is az én? feketerigók
 gúnyolják átrepülve az origót
 példájuk az egészhez hozzatold
 valamit az én magát sokszorozza
 holnapra immár az lehet a gond
 mikor a testnek betelik az útja
 hol üzekedik? hol bujkál? hol bolyong?
 romló földi másától elszakadva
 visszarévedve átélt tegnapokra

alberto caeiro: a lélek és a tehén
 amikor bizonyos görög bölcselőknél
 vagy begőzölt germán poétáknál
 azt olvasom hogy a test így meg
 úgy de a lélek!
 kiráz a hideg csalánkiütést kapok hányok
 hová jön a lélek? hová?
 a háborúban egy erdőszélén a nem kevésbé
 felhevült német bakák
 nyomta tökféjük nyílván a vasszék
 véletlenül szitává lőttek egy
 fának támaszkodó bús francia tehenet
 hogy lelkevel mi lett nem tudom?
 mindenestre rögtön csonttá fagyott
 iszonyú hideg volt 1917 telén
 és a golyó ütötte lyukakon át
 a katonák egymás elképedt arcába
 meredhettek
 és a jövőre is nyílván
 a lelkem én vagyok!

ricardo reis:
anima és animus

Lidia az én lelkem
 sovány hűtlen ebecske
 elhagy ha úgy van kedve
 szertefoszlik a szellem
 csupa tettetés kellem
 az énünk parádéja
 színes hazug egekbe

réved s a fellegekre
 és önmagára végül
 hancúrpartikra vágynak
 s ha hirtelen felindul
 s elmegy akár tegnap te
 félbehagyott világban
 e vigasztalan földön
 ha többé vissza nem jön
 mit csinállok lelketlen?

alvaro de campos:
a nagy kérdések

ma elképzeltem mab királynőt
 amint aprócska fogatán áthajt
 az orromon amikor alszom
 és magával ragadja lelkem
 van formája a léleknek? milyen?
 kicsi? nagy? sugárzás? álom?
 pillanatnyilag az anima formája foglalkoztat
 és a rettentő mulhatatlan árnyék
 a legelemibb kérdésekre keresem a választ
 miért szárad ki a fű ha újra kinő?
 és miért nő ki újra ha kiszárad?
 milyen színné a lélek?
 mi van a riasztó árnyékvilágon túl?
 hát a tükör túloldalán
 ha kérdéseimre megtalálom a választ ráérek
 töprengeni mit teszek lelkem nélkül?

bernardo soarez:
a szökőkút és én

kihulló lap a kétségek könyvéből
 Álomban egy napsütötte téren — ismeret-
 len fehér városban bolyongva jöttem rá, hogy
 nem vagyok senki. Hiába írom meg ezerszer is az
 arcom, eltűnik állandóan, alkotóelemeire esik
 szét, szertefoszlik a levegőben, s csak kérdőjelek
 maradnak a helyén. A helyemen.
 Igen, én egy kérdőjel vagyok. Maradék kérdő-
 jel, aki válaszra vár. Közben eszem, iszom, ölel-
 kezem, alszom, írok, végzem a dolgom, de hátam
 mögött állandóan egy testetlen árnyék grimasz-
 kodik. "Te nem is vagy" — gúnyolódik, és torok-
 hangon, durván röhög.
 Megálltam a szökőkútnál álomban, bámul-
 tam a levegőbe ugrádozó vizet, amint fölfelé
 lörekszik diadalmasan, hogy aztán vereségét be-
 ismerve, szikrázva visszahulljon. Amielőtt azon
 töprengnék, mi lesz földi vonulásom befejeződé-
 se után bizonyára halhatatlan lelkemmel — már
 persze ha egyáltalán van lelkem?! —, először azt
 kellene eldöntenem: ki vagyok én?!

Néztem a napsütésben tomboló szökőkutat és
 sírtam. Fölbredve sarokba vágtam a könnyeim-
 től átmedvesedett párnát és tétován néztem szét
 a szobámban. "Ez nem lehet, én nem ilyen va-
 gyok — meredtem tükörképemre —, ez nem va-
 gyok én", és azt is megbántam, hogy felriadtam.
 A szökőkút előtt, a víz győzedelmes, de legalábbis
 reménykedő táncát nézve még én is reményked-
 hettem: mégiscsak kialakul valami, kialakulok
 egyszer én is, de a hajnali szobában, álmos árnyé-

kok között, az ugrásra kész, őszillatokra hason-
 lító bútorokat figyelve, rádöbbenem: ez már
 végleg így marad! Nem fog változni semmi
 soha... És újra sírni kezdtem...

pessoa fest:

pessoa fest és körülállva nézik
 csodálják a bús »heteronimák«
 milyen lesz ha elkészül az arca
 kihez fog végül hasonlítani?
 melyikük arcát vállalja a Mester?
 a kérdés vad de kikerülhetetlen
 melyikük végül az — igazi én —?
 aki elképzelte az összes többi
 a másik négyet a huszonhatot
 hogy kezdődhesen meg a karnevál
 az én farsangja ego maszkabálja
 terfthessük ki végre lapjaink
 megnyitvánulva froa egyre froa
 közelítsük a megismerhetetlent
 és leleplezve szó-hálóba csaljuk

"mégis én vagyok" — kiált caeiro
 mögötte melán legelész a nyáj
 távolabb tanya olyan békés minden
 önmagába békül a világ pihen

"nem inkább én" — így a hajóorvos
 ricardo reis és hullámszik a tenger
 süllyed a gőzös féloldalára dől
 "megoldás nincs az arca én vagyok!"

"hátrább az agarakkal — rikolt fel
 alvaro — ez mégiscsak de campos
 egekkel perlekedő hajómérnök
 enyém az arca! ő ő én vagyok!"

"vagy inkább én" egy segédkönyvelő
 most felvihog de inkább sírni kéne
 tétován hajlong bernardo suarez
 kezében remeg a kétségek könyve

"Nem inkább mégis én leszek a képen!
 kinek életében szívfájdítón kevés
 figyelmet szentelt" guades beint
 és játszani kezd távolabb egy jazzband

"nem inkább mégis én vagyok az én! én!"
 mora jön nyomában mind a többiek
 alakot adva képzelgésnek vágynak
 huszonötén vannak? huszonhatan?
 de mind azonnal megnyitvánulnának
 megmutatni szeretnék önmaguk
 kitörni az árnyékból a fényre
 mind szeretnének lenni valaki
 és végül ah! csak lenni szeretnének

teljesen mindegy somolyog a Mester
 négy arcom lesz? vagy huszonhat a képen?
 hasonlítani csak magamra fogok
 én én leszek ott az enyém az érdem
 hogy ok vannak ok az én világom
 de ki vagyok én? a semmi közelít
 és elragad az árnyék "senki!" "semmi!"
 hallom most is az ördög nevetését
 sorsom nevemben hordom "pessoa"
 "személy" "valaki" "egyen" "ember"
 "bárki"

hátam mögött grimaszkodik a démon
 hiába őlt álarcot "senki!" "senki!"

pessoa fest és énekre esik szét
 arca eltűnik átírja a fénybe
 helyén csupán egy bús angol szonett
 áradlkodik tűnnek az alakmások
 szétfoszlanak beköltöznek a versbe

(1998. október 11—13.)

KÓDEX —

Húsz éve hunyt el GÁBOR DÉNES, az idén ötven éve felfedezett holográfia atyja, a Nobel-díjas feltaláló, a jövő információs társadalmának kiemelkedő úttörője.

Gábor Dénes személyében olyan ízig-vérig műszaki zsenit tisztelünk, aki tevékenységében összekötötte a fej és kéz munkáját, aki gyakorlati kérdésekre feltalálóként adott feleletet. Angliai, majd amerikai irodájában is mindig ott volt keze ügyében a rajzasztala. A mérnöki szemlélet egész munkásságára rányomja bélyegét.

De nem szokványos műszaki volt, hanem olyan alkotó, aki a gyakorlatban felvetődött technikai problémákból kiindulva, ezek elemzésével eljutott a mélyen rejlő fizikai és matematikai alapokig. Majd a probléma általánosításával egymástól távoli diszciplínák rejtett kapcsolatait tárta föl. Az emberiség problémáiról globális méretekben, történelmi távlatokban gondolkodott.

Ennek különösen szemléletes példája a holográfia feltalálása, az az innovációs folyamat, amelyben a teremtmény ember a még csak a zseni lángelméjéből kipattant elvont ideát fokról fokra szemmel láthatóvá, kézzelfoghatóvá, piaciag értékesíthető konkrét alkotássá teszi, és értékesíti azt.

1947 húsvétján született a nagy ötlet. Utána a külvilággal való kapcsolattartásban hosszú szünet következett. Tudóstársának, Selényi Pálnak 1947. október 12-én írt levele adja a hallgatás magyarázatát: "Július vége óta egyáltalában senki levelére nem válaszoltam."

A Nobel-díjátadása alkalmából rendezett kiállításon Gábor Dénes — az időközben feltalált lézer felhasználásával — már háromdimenziós holografiai önarcképet mutatott be.

A holográfia Londonban, feltalálója 1900-ban Budapesten született. Magyar iskolában kapta tudása és embersége alapjait. Egyetemi tanulmányait a Műegyetemen kezdte, majd Berlinben folytatva szerzett villamosmérnöki diplomát. 1927-ben belépett a Siemens & Halske AG-be. Itt valósult meg első találmánya, amelyet aztán utcai lámpák millióiban alkalmaztak.

Hitler 1933-as hatalomra kerülése után rövid időre hazajött és a Tungsram kötelékében folytatta kutatásait, majd Angliába távozott, amely 1979-ben bekövetkezett haláláig új hazája lett. A British Thomson-Houston Company keretében kapott lehetőséget feltalálói munkássága folytatására.

1967-ben vonult nyugalomba, de az Imperial College kérésében fiatal munkatársaival, majd az Egyesült Államokban, a CBS Laboratóriumában, annak elnökeivel, a színes televízió feltalálójával, Goldmark Péter Károllyal folytatta kutatásait.

Am a fizikusi-műszaki alapképzettségű tudós érdeklődésének és munkásságának központjába mindinkább ipari civilizációnk és általánosabban az emberiség jövőjének kérdése került.

"Most már hosszú évek óta — tizenöt éve — kettős életet élek: fizikus vagyok és föltaláló. Ez az egyik életem, a másik pedig: szociális író vagyok. Régen rájöttem, hogy nagyon nagy veszedelemben van a mi kultúránk."

"Találjuk föl a jövőt!" — biztatott. Mert a jövőt, azt föl kell találni, a technika és a társadalom tekintetében egyaránt. A várható jövőbeli találmányokat elemezve arra a megállapításra jutott, hogy azok a találmányok, amik valószínűek, nem éppen azok, amikre szükség van. "Jönnek a még nagyobb komputerok, a még gyorsabb kommunikáció stb. Ellenben hol jön a szociális stabilitás?"

A közelgő problémákat felismerő és a veszélyre időben figyelmeztető Gábor Dénes nem volt pesszimista. Világképe, jövőképe a valóság ismeretéből fakadt. Épp azért tudatosította a globális problémákat, hogy mozgósítson megoldásukra:

"Bízom benne, hogy a problémák megoldhatók, noha el kell ismernem, hogy reményeim inkább optimizmuson, mint szilárd adatokon alapulnak. Én azonban mindig az optimizmust tartottam a felelős emberek egyetlen munkahipotézisének".

Részletek Nagy Ferenc cikkéből (Népszabadság. 1999. február 6.)

— INDEX

CSODÁLATOS 20. SZÁZAD A ZENÉBEN 13. A harmadik nagy ...?

Bartók, Stravinsky után a nagy nyolcvanas nemzedék harmadik reprezentánsa — kétségkívül — Anton von WEBERN. A hatvanas évek nagy zenei megújulása éppen Webern művészetéből indul el, az akkori új nemzedék — Stockhausen, Boulez, Xenakis — benne látta az új idők előhírnökét. A zene minden összetevőjére kiterjedő organizációs weberni törekvés hatalmas lendületet adott mindenfajta zenei kísérletezésnek. Felszabadító hatást gyakorolt az új zeneszerző nemzedékre. Mindenfajta korábbi kötöttséget újjal helyettesítő alkotói gesztusa Webernt új igék, új törvények apostolává avatta követői tudatában. Aszkétikus élete és zenéje alkalmassá tették erre az elhivatottságra. A hatvanas évek zenéjében Webernt mint megdöbbentő ünnepelték követői, epigonjai egyaránt.

De mi is az, hogy: a harmadik nagy...? Egyáltalán helyes-e ilyen rangsorolásba bocsátkozni? Nos, a zenetörténet szinte önként kínálja azt a tényt, hogy minden alkotónemzedékben van három nagy hierarchikus összetevő. Ezek: a nagy kezdeményezők csoportja, a kiteljesítők "elitje" és a nagy sereghajtók utóvédje. Századunk zenéjében a nyolcvanas nemzedék (1880 körül születettek csoportja) döntő szerepet játszott. A nagy kezdeményezők közül Schönberg emelkedik ki; 1874-es születési dátuma már eleve bejelzi helyét az indítók között, hiszen hat évvel előzi meg a nemzedéki tengelyét, 1880-at! Ez a "korán érkezés" predesztinálja az alkotót arra, hogy nemzedékén belül megadja a döntő alkotói impulzust. Ilyen szerepe volt Vivaldinak is a Bach-Haendeli nemzedék esetében (sz. 1678!). A kiteljesítő nemzedék a középpontban "foglal helyet": Bartók (sz. 1881), Stravinsky (sz. 1882), Webern (sz. 1883). A 80-as szimmetriatengelytől távolodva már olyan alkotókat

találunk, akik kilépnek a bűvös nemzedéki körből, új világok felé fordulnak zenéjükkel. Edgar Varese (sz. 1885) az egyik legjellegzetesebb nemzedékzáró alkotója ennek a zeneszerzői csoportnak. De az igazi nagy zárás Prokofjev zenéjével következik be. Ez a nagyszerű művész együtt lélegzik Stravinsky elindulásának nagy műveivel — gondolunk a *Szkíta-szvitre* — majd elsőként indítja útjára a neoklasszicizmust a már 1916-ban felvázolt *Klasszikus szimfóniával*, hogy 1953-ban lezárult életművével, benne a *Romeo és Julia* balettel fantasztikusan leegyszerűsítse zenei kifejezési eszközeit, és hogy elegánsan visszatérjen a melódiához, a tonalitáshoz, a ZENE SZÉPSÉG-KUTATÁSÁHOZ.

Webern a kiteljesítés központi csoportjának a harmadikja, ha születési dátumát vizsgáljuk, ez szembeszökő érv lehetne. De ha művészetét tekintjük át, amely először három régi, mikrobarázdás lemezen — tehát időben "annyi", mint egy Wagner-opera! —, teljesen elkülönül a másik két nagyságtól, Bartóktól, Stravinskytól. Webern a mikrovilágba indult el felfedező útra. Mai divatos szóval: a NANO-VILÁG zenei titkait kezdte el kutatni. Ultramikroszkóppal járt-kelt a zenei hangzások végtelen parányi "élő organizmusainak" birodalmában. Vonósnyegyesre írt *Bagatelljei* (már a cím is jellemző) néhány hangra, hangzás-effektusra terjedő tételeivel máig egyik modellje a zenei anatómiának. Sokan követték ezt az utat. Webern és követői számára a melódia hatalmas "élőlénynek" számított. Jobban érdekelte ezt a zenei gondolkodó'sformát a mikrodallamok világa és utána magának az önállóan megszólaló hangnak a spektruma, atomikus összetevője. Ezért koncentráldik Webern zenéje is kevesebbre, mint három óra. Itt már nem szélességében "terjed" a zene, hanem mélység-dimenziójában. És ez nem jelenti mindig a zene kifejezésbeli mélységeinek kitágulását, sokkal inkább a mélység "térbeli", fizikai feltárását, meghódítását. Webern ezt a törekvését egy Bach-mű punktualista meghangszerelésével is "bemutatta": a mű eredeti összefüggései már alig felismerhetők, olyan világba lépünk, amely mindig is ott húzódott a háttérben, de csak Webern ultramikroszkópjának segítségével vált "láthatóvá" számunkra. Webern az ELSŐ NAGY, aki a világba elvezetett bennünket.

TERÉNYI EDE

HOL-

Nyolcvanhét esztendő korában Budapest elhunyt Hegedűs Géza irodalomtörténész.

A Magyar Közlet "Hass, alkoss, gyarapíts!" pályázatának eredményhirdetése. I. díj: Bőlni Domokos *Nem hagyják, hogy szeressem a román népet*; II. díj: Papp Kincses Emese *Igaz történet a csodáról*; Schönberg Éva *Gizike néni*; III. díj: Lászlóffy Csaba *Leállítják a forgalmat*; Czeglő Zoltán *Ódi et amo*; Nánó Csaba *Gergely úr*; Különdíj: Krikszán Géza *Apróság*; Vitus K. György *Ütleírás helyben*. 2. Riport, interjú, szociográfia, ankét stb. műfajban: I. díj: Bíró Péter *Sárgaház*; II. díj: Balázs Ildikó *Odaát a semmi világba*; Horváth Zoltán *Lépcsőház*; III. díj: Cserés Ferenc *Jött a rumli Babámfülén*; Gábor Attila *Munkavállalás és elvándorlás*; Szonda Szabolcs *Tengerparti rövidfilm*; Különdíj: Simon Judit *Vasárnapról vasárnapig*; Páll Éva *A szülőföld üzenete*. Az Olvasói vélemények "műfajban" a zsűri nem osztott ki díjat.

A Magyar Művészeti Akadémia február 27-i közgyűlésén mások mellett tagjai közé választotta Benkő Samut, akinek odaítélték az Akadémia aranyérmét is.

A Kortárs Irodalmi Központ rendezvényei: április 7-én a Szabolcsi Bence Zeneiskolában Az eltaposott pillanat X beszélget Y-nal sorozatában Tóth Évával beszélgetett Zalán Tibor. Közreműködött Jancsó Adrienne és Gálfi László; április 13-án, ugyancsak a Szabolcsi Bence Zeneiskolában Mondok, mondok éneket. Megzenésített versek fesztiválja. Közreműködött a Kalácsa Együttes (Becze Gábor, Gryllus Dániel, Gryllus Vilmos, Radványi Balázs), a zentai Zyntarew Együttes (Kaszás Éva, Boros Nándor, Verebes Ernő), a Kosbor Együttes (Fejérdy Péter, Komcs Zsolt, Pap Gábor, Tamás Benedek) és az udvardi Kor-zár Együttes (Zsapka Mónika, Zsapka Attila, Zsapka Zsolt, Fújas Andrej, Madarász András). Sorozatszerkesztő: Havasi Judit.

Megjelent a Látó áprilisi száma, amelyben verset olvashatunk Demény Pétertől, Fekete Vincétől, Vörös Istvántól, Bárdos B. Arthurtól és Bogdán Lászlótól. Prózaírást, esszét, naplójegyzetet közöl Szilágyi Júlia (Álmatlan könyv), Nicolae Balotă (Száműzés a nyelvben avagy a száműzéses nyelv — Vallasek Júlia fordítása), Demeter Szilárd (Egy nap pokoljárás), Vitus K. György (Időszámításunk) és Szabó Gyula (Készültünk a rosszra). Fórum: Selyem Zsuzsa 768 = 186. Esterházy Péter Hahn-Hahn grófnő pillantása című regényéről; Pomogáts Béla A történelem másnapján (Kenéz Ferenc verseiről). Disputa: Jánosházy György Amit tudni

kellene. A Szemlében Demény Péter és Vallasek Júlia recenziói. A lapot Bálint Zsigmond fotói díszítik. Ady-kikötő: Ady Endre Egy harci Jézus-Mária.

A Székelyföld idei 2-es számának költője Király László, Demény Péter és Pintér Lajos. Prózaírással jelentkezik Lakatos Mihály, Demeter Szilárd; Csiki László Kínai védelem címmel jegyez filmforgatókönyvet. A Kelet Népében Ferencz István méltatja Duma-István András csángó költőt és közli verseit. Az Academica Transilvanicában Mindenekfölköt — szakmai tudás, autoritás és igényesség cím alatt Oláh-Gál Elvira beszélget dr. Száva János Zoltán orvosprofesszorral. Ködösztás: Beke György Egy elátkozott erdélyi báró megdicsőülése; Ujjle-nyomat: Gazda József A Székelyföld XX. századi történelméről... A háború keresztjei. A Műteremtésben Nagy Miklós Kund interjúja Haragos Zoltán fotóművésszel (A szerencsét provokálni kell). Lapszemle.

A Magyar Napló áprilisi számában verset közöl mások mellett Lászlóffy Aladár, valamint Augustin Pop, Matei Visniec és Mircea Dinescu (Fekete Vince tolmácsolásában). Prózaírást Gittai Istvántól olvashatunk (Három pillanatkép).

-MI

Dózs

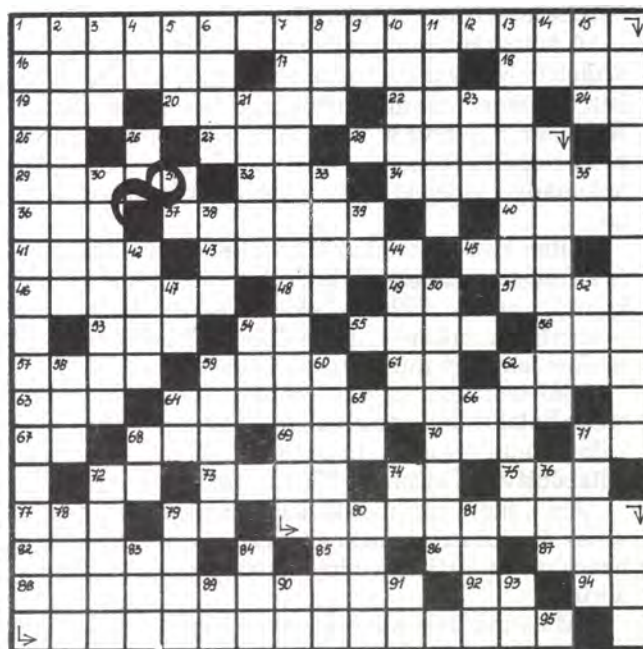
Rejtélyünkben Székely János poémájának négy sorát idézzük a vízszintes 1, 64, 28. és a függőleges 1, 7. sorokban.

VÍZSZINTES: 1. Az idézet első sora (zárt betűk: O, A, L, G, A.). 16. ...játék, nagyon könnyű elvégezni. 17. Két szó: ércedény; rangfokozat. 18. Egykori perzsa uralkodó, névelővel. 19. Ittrium és arzén vegyjele. 20. Tömblakásokban szoktak ilyen órát is alkalmazni. 22. Öltöget. 24. Olaszországi folyó és síkság. 25. Sükő egyenmő hangzói. 27. Legtöbb könyvben ilyen szó is található. 28. A második sor második része. 29. Keservesen sír. 32. Szigligeti személyneve. 34. Hogyan? — fordítva. 36. Korszak. 37. Női név. 40. Dajka, gondozó. 41. ...fár, a bibliai József egyiptomi fogvatartója. 43. Házi kenyértészta-tárolók. 45. ...Béla, magyar író. 46. Gumitömlők. 48. Dolgozó..., kolozsvári folyóirat volt. 49. A Görzi elégiák c. verseskötet költőjének névbetűi. 51. Kicsinyítő képzők. 53. A felsőfokot jelző szócso. 54. Orbán Éva. 55. Majtényi..., hazai költő-szerkesztő volt. 56. Komplex táplálék, fordítva. 57. Vége a román imának. 59. Ilyen bunda is létezik. 61. Latin kötőszó. 62. Ilyen ház a blokk-lakás. 63. ... és dac, Ady Endre verse. 64. A második sor első része. 67. Cipészszerszám. 68. Minden rendben, angolosan. 69. Ármádia. 70. Szesz ital. 71. Svéd és norvég kocsik nemzetközi betűjele. 72. Alumínium. 73. Már nem köti le. 74. Személyes névmás. 75. Tör. 77. ...Vegas, USA-nagyvá-

ros. 79. Építőanyag. 82. Gyomnövény. 85. Egon egyenmő hangzói. 86. Ókorból való! 87. Az asszony. 88. Gyíkhoz hasonló kétlábú. 92. Korhadt fa. 94. Múlt idő jele.

FÜGGŐLEGES: 1. Az idézet harmadik sora (zárt betűk: Z, L, S, O.). 2. Ismét, próbál. 3. Igen — angolul. 4. Arad megyei kocsik betűjele. 5. Recsegní kezd. 6. Szén, kálium és szelén vegyjele. 7. Az idézet záró sora (zárt betűk: N, L, T.). 8. Drogféleség. 9. Igekötet. 10. Mennezet — románul. 11. Olajat tartalmazó. 13. Kis varrőzemek. 14. Asztalos Sándor. 15. Újság. 21. Már jó előre. 23. Számít ..., bizik benned. 26. Elfogadható. 30. Női név. 31. Germánium. 33. Salamon ..., a Gyönyörű sors című vers költője. 35. Idős, röviden. 38. L. T. K. 39. Ambrus Ödön. 42. Magyar ..., erdélyi falu. 44. Kör alakú. 47. ...mög. 50. Elhagyják az ostromlott várat. 52. Spion. 54. ... grófia, Rossini ismert operája. 58. Béke — oroszul. 59. Kilátásba helyező. 60. Két szó: a Toldi költője; gyakorol a sportoló. 62. London folyója. 64. E. K. 65. Modern hanglemes. 66. Vanádium és urán vegyjele. 68. Ketrec. 71. ...szégyen, Berde Mária regénye. 72. Gyümölcsöt szárít. 74. Elme. 76. Uruguayi, máltai és osztrák kocsik nemzetközi betűjele. 78. Borféleség. 79. Kató betűi. 80. Mózes öt könyve. 81. ...Ferenc, az Aranykoporsó c. regény írója. 83. A. L. Y. 84. Völgy — németül. 89. A Kassai polgárok c. regény írójának névbetűi. 90. Nagy Ákos. 91. Juttat. 93. Vérédeny.

K. KOVÁCS ANDRÁS

A HELIKON 8. számában közölt, Török László Aforizma című rejtélyünk megfejtése: Aki belenyugszik abba, hogy mások gondolkozzanak helyette, emberi méltóságáról mond le.

Főszerkesztő: SZILÁGYI ISTVÁN
Főszerkesztőhelyettes: KIRÁLY LÁSZLÓ
Felelős titkár: SIGMOND ISTVÁN

Főmunkatárs: SZABÓ GYULA
Szerkesztőség: LASZLOFFY ALADÁR: világkultúra
SZÓCS ISTVÁN K. JAKAB ANTAL: vers, irodalomtörténet

MÓZES ATTILA: próza, kritika
NAGY MARIA: olvasószerkesztő
RÁKOSSY TIBOR: műszaki szerkesztő

Számtógépes türelés: NAGYMÁRIA; nyomtatja a Miskolczi Kis Művészi református sajtóközpont; felelős vezető: TONK ISTVÁN
A szerkesztőség címe: 3400 Cluj-Napoca, str. Iasilor 14. Postafiók (casuta postala) 245 Telefon: 132309, 132096

A HELIKON alapítványi támogatással jelenik meg - kiadja a ROMÁNIAI ÍRÓK SZÖVETSÉGE ISSN 1220-6288